

XƏYALIM MƏNİM
(POVEST)
ƏZİZƏ CƏFƏRZADƏ
BAKI – 2001

My Dream
(Story)
by Aziza Jafarzade
Baku – 2001

**XƏYALIM MƏNİM
(POVEST)
ƏZİZƏ CƏFƏRZADƏ**

BAŞLANGIC ƏVƏZİNƏ

Operada bu gün Əfrasiyabın «Qız qalası» baleti gedirdi. Bu səhnə tariximizdə ilk balet uzun ömürlü çıxmışdı. Cəfər Cabbarlının «Quzğunun sahilində bir qocaman... bir yapı...»

Onlar bu gün həmişəki kimi tərəf müqabildilər. Humayla Gəray. Gülyanaqla Polad. Həmişə olduğu kimi tamaşadan sonra Xəzərin sahilində, bulvarda gəzməyi sevirdilər. Humayla Gəray. Operaya qənşər sahiləki buxtaya uzanan qol-körpüdən başlayır ta «Quzğunun» sahilindəki o qocaman yapıya - Qız qalasına kimi getməyi sevirdilər. «Quzğun» deyil, Xəzərdir, yapıya bir möhtəşəm, alınmaz bəkarət qalasıdır deyərdi hər dəfə Humay. Gəray onun Xəzərlə, onun altmışdan çox adıyla, gözəllikləriylə, coşğun, tufanlı xəzrisi, həlim, ilıq, mehriban gilavarıyla bağlı sözlərini, fikirlərini bir məhəbbət mahnısı kimi dinləməyi sevirdi. Bəzən bədirlənmiş onbeşgecəlik, şairlərin gözəlin dəyirmi simasına bənzətdikləri ayın işığında Xəzərin ləpələri qızılı rəngə boyanırdı. Xırdaca-xırdaca ləpəciklər ayın işığında sanki əsrarəngiz «altun rəqsi» oynayırdılar.

Belədə Humayın qanı coşurdu. O, qızılı ləpələrə qoşulub bəlkə də bir qu deyil, bir qızıl quş rəqs oynamaq istəyirdi. Yaxşı ki, Gəray qolundan tutmuşdu. Yoxsa... kim bilir...

Bəzən də bu ləpələrin rəngi solur, bozarır, qaralır, nəhəng ümman dalğalarına, qorxunc sunamiyə çevrilmək istəyirdi sanki... Sahilə elə çırpınırdı bu dalğalar ki, daş hasarı aşıb asfaltın üstünə, gediş-gəliş, gəzinti yerlərinə tökülür, adamların üstünə, ağacların gövdələrinə sıçırırdı. Belədə Humay titrək körpəyə dönürdü. Güclü əllərində, qüvvətli qollarında göylərə qalxdığı, orada öz rəqs ilahəsiylə raz-niyaz etdiyi Gərayın qabarıq sinəsinə sıxılırdı. Canavardan ürkən quzu kimi... Heç söz də danışmır, səs də çıxarmırdı. Elə bil o gümüş cingiltisi verən gülüşlərin, güclü mühakimə nəticəsi olan zarafatların yiyəsi Humay deyildi. Doğmadan-doğma qollar ona hayandı, ürək-dirək verir; sanki «Qorxma, qu quşum, qorxma göyərçinim, mən burdayam, Poladinam; Polad kimi möhkəm Poladin.»

Səhəri o tufandan əsər qalmırdı; «Quzğun» qağayıya, soyuq xəzri ilıq gilavara dönürdü.

Onlar hər gün, daha doğrusu hər gecə tamaşadan sonra sahilə çıxır; yaradıcılıqları üçün müqəddəs mehraba dönmüş Qız qalasını ziyarətə gəlirdilər. Qız qalasından sonra onlar böyük bir məhəbbətin sifarişiylə tikdirilmiş «Səadət sarayı»na dönürdülər. Burada bəzən toya təsadüf edəndə Humayın bayramı olurdu. Saray müdiriəsi onun arzusunu bilirdi. Naməhrəm, tanış olmayan toy sahibləri içində görünməməkçün Humaydan öteri yer bəlləmişdi. Buradan onları, Humayla Gərayı heç kəs görməz, onlar da öz gəlişləriylə toya əngəl gətirməz və rəqs edən gəncləri müşahidə edərdilər.

Humay milli rəqslərimizi sevir, bunlardan Gülyanaqçün və başqa milli operalarımızda yeri düşəndə ayrı-ayrı adamlarda müşahidə etdiyi əl, qol, ayaq, baş-göz hərəkətlərindən istifadə edirdi. Saraydan çıxanda həmişə söhbətləri bu mövzuda olurdu:

-Kaş milli rəqs ifaçılarımız tez-tez kənd, qəsəbə, bölgə toylarına gedib xalqın özündən öyrənəydilər...

-Gedirlər...

-Toya gedən qonaq kimi... Mənim sözüüm ayırdı. Bizim musiqi, bizim rəqslər yad elementləri götürmür...

-Başqa xalqlarda da elədi...

-Hə... Hər millətin özünəməxsus rəqs hərəkətləri var. Onunla seçilir başqasından. Evləri «Səadət sarayı»ndan çox da uzaq deyildi. Yol boyu həmincə söhbət davam edirdi; evə çatır, azacıq yeyir, dincəlir və yataq otağına keçəndə belə mövzu bitib tükənmək bilmirdi.

Oxucum!

Humayla Gərayın həyatından bir həqiqəti əks etdirən bu əsərlə mən, yenidən Leyli ilə Məcnun məhəbbətinə, möhtəşəm eşq ilahisi Füzulinin hisslər dünyasına hakim olan məhəbbətinə heyranlığımı qayıdıram. Amma bu, o məhəbbət deyil. Bu gün ağır günlərdə, aylarda, illərdə millətin məruz qaldığı «Qara yanvar»a ağı deyən ana, məhəbbətdən danışır və inanır ki, insanlığı bu alovlardan, çirkəbdən məhz məhəbbət qurtaracaqdır.

İLƏHİLƏR

Rəqsdə də ilahilər olurmuş... Hə, bəs niyə olurmuş? Məgər böyük, əvəzsiz Mövlana Cəlaləddin Ruminin ilahiləri, İLAHİ kəlamları elə dərvişlərin rəqsiylə ifa olunmurdu? Məgər həmin SƏMA məclislərində ney çalınmırdı? O ney ki, insan qəlbinin ən incə, ən sirli, ən mehriban, nəvazişkar hisslərinə tərcümandır? Məgər həmin dərviş dolanmalarında, fırlanmalarında dümbələk çalınmırdı? Həmin dümbələk ki, insan qəlbində əks-səda verən vurğularıyla onu həyata, döyüşə, həyat üçün çarpışmalara, cəhadə çağırırdı?

Həmin səma məclislərində göylərin ulu Tanrısına, ulu yaradıcısına xitab, raz-niyaz elə həmin ciyər qovuran musiqi sədaları altında icra olunurdu. Ulu rəbbinə insan bütün canı, bütün varlığı, bütün hüceyrələriylə can atırdı.

«Bəs biz niyə rəqsdə ilahilərin icra oluna biləcəyinə şübhəylə baxaq? Axı bu səslərdə, bu sədalarda, bu melodiyalarda, nəfəslərdə göylərdən enən nidalardı, sədalardı, iniltilərdir səslənən. Axı insan öz Rəbbinə qovuşmağa can atanda, bu Rəbbin göylərdən enən zümzümələriylə canlanır, ruhlanır, qidalanır, mənəvi ülvyyəti qazanırdı.»

Axşam yatmadan əvvəl söhbətləri bu barədə olmasa da, bu gün Gülyanaqla Poladın tərəfi-müqabiliyyətində, günümüzçün umulmaz məhəbbətlərində o axşamkı fikirlər öz əksini tapırdı. Onlar bir neçə dostla çay süfrəsi arxasında oturmuşdular. Söhbətləşirdilər. Qonaqlar... yoooo, bunlar qonaq deyildi, teatrda Humayla Gərayın əməl dostları, iş yoldaşları, rəqqas

rəfiqə və rəfiqləriydi. Sevirilər hamısı Humayı. Onunla söhbət etmək elə xoş idi ki!!! Axı Humayın təkə ayaqları işləmədi, təkə vücudu rəqs etmədi, təkə ürəyi məhəbbətə vurmurdu. Məsələ bundaydı ki, Humayın beyni, şüuru zahirdə rəqlə bəlkə də heç bir əlaqəsi olmayan elə fikirlər atırdı ortaya ki!!! Bu xəyalpərvər gözəlin hər kəlməsi bir ələmdi...

-Nə danışırısan, Humay? Ağa sığmaz şeydi.

-Neyçün? Məgər böyük Xəliq, insanları yaradan Allah onları, məsələni, elə mən düşündüyüm kimi bir rəngdə yaratsaydı, nə olardı?

-Dünya mənasız, dadsız-duzsuz bir şey olardı.

-Düz deyir, Humay, dünyada gerek pis olsun ki, yaxşının qədrini biləsən. Sənə budur indicə gətirilən o qızılgüllərin tikani olmasaydı, ətrinə, gözəlliyinə bu qədər heyran olmazdın...

-Tikana endirməyin sözü mü...

-Düz deyir, mövzu daha böyükdür...

-Olsun. Amma dünyada pis yaxşından çoxdur. Bəşər tarixi müharibələrlə doludur. İnsan insanı cəzalandırmaq üçün elə şeylər, elə üsullar icad eləyib ki...

-Hə... Hə... Ata oğulu, oğul atanı, qardaş qardaşı, ər arvadı ... Götür təkə bizim deyil, ingilis tarixini. Şekspirin tarixi mövzulu faciələrini, xronikalarını ... Təkə Nadir şah öz günahsız oğlunu gözədən məhrum etməyib...

-Hakimiyyətə can atanlar nələr törətməyib dünya tarixində?

-Bütün qabaqcıl bəşəriyyət, bütün düşünen insanlar da bununla mübarizə aparıb...

-Şekspir də, Nizami də, Tolstoy da, Sabir də...

-Məsələdən uzaqlaşmayaq...

-Yox, uzaqlaşmırıq məsələdən, sadəcə Humay xanımın arzuları elə bu bəşəri faciələrə nifrətdən doğub mənə...

-Hə, bax, bu doğrudur. Çox oxuyur tarix kitablarını. İncəsənətə aid kitablardan daha çox ... o bəlkə də Amerika qırmızıdərililərinin tarixini bəzi tarixçilərdən yaxşı bilir.

-Hə, o irəliləri Mahmud Esənbayevin ifasında Amerika hindularının, Braziliyalıların ibadət rəqsi «Nakomba», Venesuelalıların «Məhəbbət və ruqlar»la ilgili «Xoropa», Hindistanda bərhəmlərin Qızıl İlahi Şiva rəqlərini elə təsvir edirdi ki, inanın, ürəyim əsdi: Allah, niyə bizim bunlardan xəbərimiz yoxdur, düşündüm.

-Humay xanım, olmaya balet buraxıb, indi də dünya xalqlarının milli rəqlərini ifaya başlayacaqsan, eləmi istəyirsən, bacım?

-Ya da sənətşünas olmaq fikrinə düşmüşsən?

Üzlərə təbəssüm qondu. Gülümşəyənlərdən biri də elə Humayın özüydü. Amma olduqca ciddi, bir əmma qoyulmayan səslə dedi:

-Yooox, atalar deyib ki, qırında öyrənən gərunda çalar. Elə bir fikrim yoxdu. Həm də mən öz rəqlərimizə elə bağliyam ki... Balet mənim həyatımdır. Ondan heç cür ayrılıram.

-Heç Gəray da qoymaz.

-Bura bax, bacım, öz milli rəqlərimiz dedin. Məgər oynadığın baletlərin hamısı özümüzündü? Bəs Çaykovskinin «Qu gölü», Adanın «Jizel»i ya başqaları... Onların ki, bizim milli musiqimizlə bağlilığı yoxdur... Və... və sən onların da ifasında əsl Odettasan, Jizelsən...

Gəray nədənsə onunçün üzücü olan bu mübahisəyə son vermək istədi. Əlini Humayın əlinin üstünə qoydu. Bu əl, bu barmaqlar klassik poeziyamızda «şənə barmaqlar, şümşad əllər» adlanıb. Doğrudan da bu əllər elə zərif, elə ağ, elə cazibədardı ki... Böyük Allahın yaratdığı əllər içərisində seçilər; ən mahir ustadın yaratdığı mermər sənət əsəriydi sanki. «Afərinlər olsun yaradanına, min afərinlər.» Gəray bu ələ baxdıqca, düşündükcə dedi:

-Bura baxın, xanımlar və cənablar! Bizim xanımı çox tərifləməyin ha... Sonra siz gedəndən sonra qarşısında duruş gətirə bilmərəm... Onsuz da kartofu özüm soyuram...

-Bəs?

-Humay heç kəsin xidmətçiliyini qəbul eləmir.
-Səndən başqa...

Gülüşdülər.

İndi Gəray səhnədə güclü «gəzəyən» işıqlar altında Humayı gah fırladır, gah qucur, gah da... Göylərə qaldırırdı. Gəray həmişə deyirdi ki, «Humayı rolda səhnədə yuxarı, başımın üstündən də çox yuxarı, bacardıqca göylərə doğru qaldırmaq istəyəndə, mənə elə bir güc, elə bir qüvvət gəlir ki! Elə bir ilahi zövqlə, həvəslə, ilhamla qaldırırım ki, əsla ağırlığını duymuram. Mənə elə gəlir ki, əlimdəki qu quşudur, qudan da yüngüldür; bircə an əlimi boş tutsam, qaldırdığım göylərə doğru uçar, gedər...»

İndi bu anda Gəray elə beləcə bir hal keçirirdi. Yənə də qudan yüngül sevgilisini göylərə qaldırılmışdı. Düşünürdü:

-Sən, mənim gözəl mələyim! Sən indi bizim yaradan Xaliquimizə məndən yaxınsan. İstə, söylə ona razi-niyazımızı. İndi o səni daha yaxşı, daha yaxından eşidər...

Sevdiyi Gərayın qüvvətli əlləri üzərində ucalara qalxan Humayın qəlbindən bircə an da olsa şübhə keçməmişdi. Birdən əli boşalar, birdən yığıla bilərəm... Bu fikirlər onun xəyalına da gəlmirdi. Əmindir. Məhəbbətin gücünə də, əllərin qüvvətinə də. Cismindən, canından arxayındı; yadına düşmürdü cismi də, canı da. İndi o da eynilə sevgili Gəray kimi, onu yaradan Xaliqə qovuşurdu elə bil. O da Gəray kimi Allahına daha yaxın olduğunu, səsinin, sədəsinin o uca, o əngin, o doqquz təbəqəli fəzaları ötüb keçəcəyinə, Göy Tanrının onu eşidəcəyinə ümid bəsləyirdi. Deyirdi:

-Rəbbim, Yaradanım, İlham verənim, Sənətə qovuşduran məni! Eşit yaratdığın cüzbün səsinə. Mən dəli olmuş dünya adamlarını anlaya bilmirəm. Mən rəyasət, mal-mülk, vəzifə... üçün canından keçməyə hazır olanları anlamıram. Mən bir-birini didən millətləri, bir parça torpaqçün qonşusunun qanına susayanları dərk edə bilmirəm. Rəbbim, yaratdıqlarını unutmusanmı, rəbbim?

Dodaqlar tərپənmirdi, amma qəlbindən qopub göylərə süzülə-süzülə ucalan nidalar, yalvarışlar, razü-niyaz deyilirdi, dişənirdi. Dünən bir münasibətlə həmin bu səhnədə ölümsüz bir bəstəkarın yubileyi keçirilirdi; Humay tək rəqs edirdi. Əvvəlcə Gərayla birlikdə Jizeli oynamışdı; sonra isə sürəkli alqışlar və «qu, qu, qu...» nidaları altında Sen-Sansın «Qu quşunun ölümü»nü ifa etmişdi. Əynində ənənəvi paçka, ayaqlarında puante vardı. Yüngül geyimdəydi. Başqa baletlərdə büründüyü xiton, tunika yox idi əynində. Yaraşmazdı, yaramazdı ölənin qu quşuna. O qanad çalacaq, can verəcək, qanad sallayıb öləcəkdi. Paçka bəsiydi bu hal üçün. Və o zaman qəlbindən bayaqkı fikirlər keçmirdi. Onda ucalmırdı göylərə, onda yalvarmırdı ilahisinə, yaradanına. İnsanın ölümüylə bağlı, bütün canlıların ölümüylə bağlı düşüncələr bir an, sürətli bir xəyal kimi beynindən keçir, üreyinə işləyirdi. Qu quşunun ölümü onun ən çox sevdiyi sənət nümunələrindən, musiqidən, rəqslərdən biri idi, əvəzsizdi, təkrarlanmazdı, öz gözəlliyi, ilahiliyi, öz fəlsəfi anlamıyla birlikdə.

Yadıdaydı, Konyada möhtəşəm Cəlaləddin Ruminin, Mövlananın xələfləri Səma məclisində ney və dümbələk sədaları altında rəqs edə, fırlana-fırlana, ucadan zikr edirdilər. Bu halda YARADANA, o ilham verən İLAHİYƏ daha yaxın olurdular yəqin. Onlar həmin özlərini haqqa təhvil verdikdə, tapşırıqları anda, varlıqlarında ALLAHDAN başqa heç bir şey qalmadıqda, Göy Tanrıya yaxın olur, onun vəhyələrini ilhamla dərk edir, anlayırdılar.

Humay rəqsində mövləvi zikrləri etmirdi, amma dinlədiyi, uyduğu İlahi musiqiyə elə tapınır, elə uyğunlaşırdı, uyuşurdu ki! Hər şey, bütün başqa aləmləri unudur, yalnız bu an tapındığı Tanrısına qovuşurdu. Dərdlərini söyləyir, suallarını verir, şübhələrini, ürəyini yoran hikmətləri dərkə cavab axtarırdı.

«Neyçün, RƏBBİM, neyçün yaratdığın bu kainatın ən müqəddəs xilqətindən bəzən göz çəkir, nəzər salmırsan?! Axı insan bəzən insanlığını itirir, qan tökür, xəyanət edir, evlər yıxır, yeyilməyən, içilməyən metal - qızıl, yeyilməyən, içilməyən daş - almaz üçün can verir, canlar alır, RƏBBİM, neyçün? İlham et mənə, rəbbim! İlham et ki, sənəin mənə duyurduqlarını öz rəqslərimlə çatdırım insana. Ona sən yaratdığın, sən bəxş etdiyən insani xisləti, bəşər məhəbbəti qaytarım...»

Əvvəlindən sonacən «Qu quşunun ölümü»ndə onun varlığına belə suallar, nidalarla hakim kəsilirdi: «Neyçün insan bu indi mən «öləcəyim» ölümlə əbədiyyətə qovuşacağıni, dünyasını dəyişəcəyini unudur? Neyçün?»

«Qu quşunun ölümü» rəqsindən sonra həmişə bir az qəmli, susqun olurdu. Elə bil harayasa, uzaq bir aləmə piyada səyahətdən, ya olduqca ağır, yorucu bir işdən sonra qayıdırdılar. Gəray onun bu halına alışa, uyuşa bilmirdi. Amma eyni zamanda həmin anlarda daha qayğıkeş, daha həssas olurdu. Humayın bircə baxışından, bircə əl hərəkətindən, bircə kiprik qırpmasından nə etməli olduğunu dərhal anlayırdı, bilirdi.

Bu rəqsi bəzən qəlbində lənətləyir, hərdən Humayın xoş, gülüş zamanlarında deyirdi:
-Humay, gəlsənə daha o «Qu quşunun ölümü»ndən əl çəkəsən...

Humayın qaranquş qanadına bənzəyən qaşları heyrət içində gərilirdi:

-Neyçün? Neynəyib sənə Qu quşu?

-Qu quşu bir şey eləməyib. Sən «Qu gölü»ndə Odettanı ifa edəndə sənəinləyəm; uzaqlara uçub getməyinə imkan vermərəm... Orda isə ...

-Təkəm? Uçub getməyimdən qorxursan?

-Yooox...

-Bəs nədən? Yoxsa rəqslərin birində, doğrudan da, dünyanı dəyişəcəyimdən?

Gülürdü Humay.

-Elə şeylərlə zarafat eləmə, gülüm...

Bu dəfə Gərayın qaşları çatılırdı.
Humay da zarafatını uzadırdı:

-Qorxma! Yox ey, arxayın ol, uçub gedib sənə o alagöz Maraya tapşırıb, qoyub heç yana getməyəm... Rəqibəm...

-Ayıb olsun; yəni, sən elə fikirlər də eləyirsən? Sənəin də rəqibən var yəni?

-Sənəinki olanda, mənəimki niyə olmasın?

Zarafat ciddiləşir, söhbət yenə də Gərayın yaralı yerinə toxunmağa başlayırdı.

-Mən başqa, sən başqa...

-Niyə? Mənəim ürəyim yoxdur? Məhəbbətimə inanmırsan? Sənəi qısqana bilmərəm? Sən o Maradı, nə belədi, hətta adi məşqlərdə belə onu, mənəim yerim olan əllərinin üstünə qaldıranda, dünyam dəyişir. Ona da Tanrıya yaxınsan, dua et deyirsən, elə bilərəm...

-Dəyişək bu söhbəti, gülüm...

Şümşad əllər güclü əllərin içində itib batır, nəvazişdən ürəyi əzilirdi. Bu nəvaziş onun bütün hüceyrələrinə, iliklərinə qədər işləyirdi. Ər nəvazişi!.. Güclü ər əli, ər nəvazişi!.. Möcüzəydi!..

* * *

Anamın nağıllarından biri idi. Qəribə bir nağıl idi. Bir əfsanə idi. Özü uydurmuşdu deyəsən. Çünki qədim mənbələrin heç birində, əfsanələrin, nağılların dastanların heç birində təsadüfən belə, buna uyğun gələn, bənzəyişlisini tapa bilmədim, rastıma gəlmədi.

Mübahisə olduqca kəskin gedirdi.

-Sən niyə ona mənim bütün «pa»larımı öyrədirsən?

-Nə olar? Bizdən sonra həmişə...

-Tələsmə. Necə yəni, bizdən sonra? Bizim neçə yaşımız var ki?

Qızın qəlbində dərin bir ağrı var idi. O, hiss eləyirdi ki, sevdiyi tərəfi-müqabili, illər uzunluğunu kimi əlində gəzdirən Gərayın deməli, getdikcə hərəkətləri ağırlaşır. Yaşının üstünə yaş gəldikcə, aralarındakı 5 yaş fərq də özünü göstərirdi. Humay hələ onun yaş həddinə çatmamışdı. Ona görə də, bu ağırlığı hələ özündə hiss etmədiyindən onunla oynamalı oğlan, rəqs etməli olan o cavanı, yəni, bir tərəfi-müqabil hazırlayırdı özü üçün. Bu tərəfi-müqabil gözəl idi, cavan idi. Humayın özündən bir neçə yaş kiçikdi. Ərinin həm ər, həm sevdiyi, həm sənət dostunun buna qısqanması təbii haldı. Təbii idi bu. Gənc qadın bunu irəlicədən görür və Gərayı hazırlayırdı bu gün üçün. O gün üçün ki, artıq Gəray sevgili Humayı qu kimi əlində qaldırıb fırlandıra bilməyəcəkdi. Ağır da olsa, çətin də olsa, qız bu günü indidən hiss eləyirdi, duyurdu, sənətkar idi. Əsl sənətkar qəlbi ilə də başa düşürdü bunu. Amma eyni zamanda sevdiyinin indidən qəlbinə dəymək, onu indidən qocalığa hazırlaşdırmaq, onu indidən ruhdan salmaq, sənətdən ayrılacağı günü yaxınlaşdırmaq istəmirdi.

-Nə olar, əzizim, - dedi. Qoy hazırlansın. Qoy hazırlayaq. Məgər bütün sənətkarlar, rəssamlar, bəstəkarlar belə etməli deyil? Bütün sənətkarlar, hətta zərgərlər, saatsazlar, hansı sənəti istəyirsən götür, özləri üçün əvəz hazırlayır. Mən də onu özümə əvəz hazırlayıram.

Gəray bu sözləri qəbul eləyə bilmirdi. Heç cür qəbul eləyə bilmirdi. Burada yalnız özünə qarşı soyuqluq, o cavan, o gənc, o gözəl oğlana, o indi yetişməkdə olan gələcək ulduza, indi yetişməkdə olan gələcək parlaq ulduza qısqanırdı sevgilisini və getdikcə bu qısqanlıq dərinləşir, aralarında uçurum yaradırdı. Yalnız rəqs zamanlarında, yalnız incə, ecazkar musiqinin uca, yüksək məhəbbət tərənnümünün tərənələri altında bu qısqanlıq əriyib gedirdi. Oyundan, rəqsdən, rolun ifasından bitirib, qurtarıb, paltar dəyişən otaqlarına dönüncəyə qədər. Dönəndə bir anlıq Gəray onu yenə əvvəlki kimi qucaqlayıb bağrına basırdı. Sanki gözəl tərəfi-müqabili olduğu üçün «elə bil böyük məhəbbət tərənnümünə razılıq verdiyi üçün o, mənə təşəkkür edirdi». Lakin paltarlar dəyişilir, üzlərdən qrimlər yuyulub, silinir. Yenidən adi həyat başlayırdı.

Humay bu gün işdən evə gec gəlmişdi, məşqləri çox uzun çəkmişdi. Gecikmişdi. Geciksə də, gəlib axşamdan hazırladığı xörəyi bişirmiş və indi də Gərayın çox sevdiyi, zarafatla çır-çırpı adlandırdığı şirin, zərif, rusların «xvorost» dediyi yeməyi hazırlayırdı.

Gəray qapını şaqqıltı ilə çırpıb içəri girdi. Bu şaqqıltı, bu qapı çırpmaq heç bir yaxşı şey vəd etmirdi.

Soruşsaydılar, Humay deyirdi ki, ürəyim ayaqlarımın altına düşdü.

Gəray bilirdi, bilirdi onun xəyallarını. Elə gözəl xəyalları var idi ki! Dünyadakı bütün insanları özünün gözəl rəqsləri ilə qardaşlaşdırmaq, qırmızı dərililərin, Amerikada vaxtilə gözümçixdiya salınan qırmızı dərililərin rəqsini, qaralar dünyası, cəfakeş Afrikanın qara dərililərinin rəqsini. Yavaş-yavaş qitənin şimalına sıxılmış, Şimal buzlu dənizlərinə, o dənizlərin sahillərinə yığılmış koryaqların, evenklərin, çukçaların rəqsini, uzaq Şərqdə, Asiyada sarı irqin: çinlilərin, koreyalıların, yaponların rəqsini, Qırmızı dəniz sahillərində, ərəblərin rəqsini, özü kimi ağbəniz, bəmbəyaz qızların rəqsini. Kim ilham etmişdi bunu ona? Deyəsən, Nizaminin «Yeddi gözəl»i, deyəsən, Qara Qarayevin «Yeddi gözəl»i. Humay həmişə onunla bölüşdüğü xəyallarında bu ölkələrin, bu məmləkətlərin, irqlərin rəqsini ifa etmək istəyindən danışdı. Deyirdi ki:

-Fikir ver, irqlərin sayı qədər yer üzündə dənizlər var: Şimalda Ağ dəniz, Avropanın ortasında Qara dəniz, Ərəbistan yarımadasını duyan Qırmızı dəniz, Uzaq Çinlə Koreya arasında Sarı dəniz... Neyçün insanlar irqlərin rəngini bu dənizlərə də veriblər?

Gəray gülürdü:

-Sən qırmızı dərililərin rəqsini etmək üçün Amerikaya getməlisən. Orada öyrənməlisən rəqsləri.

-Yox, neyçün? Qırmızı dənizin sahilində ərəblər var. Məgər ərəb rəqsləri Qırmızı dənizlə bağlı deyil?

Bu dəfə Gəray gülürdü:

-Ay qız, sən irqlə dənizi qarışdır-qarışdır dünyanı qatmısan bir-birinə.

-Eh, - deyib dərindən köksünü ötürdü. Nə olar? Kaş bacaraydım. Kaş o müxtəlif rəngli dənizlərin suyunu qata biləydim bir-birinə. Eləcə də müxtəlif dərili, müxtəlif rəngli, irqli insanları qardaşlaşdır biləydim. Kaş dünyada birçə irq olaydı. İnsan! Dünyada birçə rəng olaydı. İnsan! Baax, əgər sehrlı çubuqlar olsaydı...

Gəray qəh-qəh çəkirdi:

-Yaxşı ki, sehrlı çubuğun yoxdu... Yoxsa dünyanı qorxuram, təbiətin də bütün əlvan rənglərini berrəng edərdin.

Humay onun zarafatına laqəyd qalıb həzin səslə dedi:

-Ancaq öz səhnəmizdə o gözəl Qəməri, ilk Azərbaycan balerinası Qəməri, müəllimim Rəfiqəni təmsil etməyə çalışıram.

Gəray rəqslər zamanı onun gözlərindəki parlaqlığı, onun vücudundakı elastikliyi, yüngüllüyü hər an bağına basırdı, köksünə sıxırdı. İstəyirdi bəzən rolundan çıxsın. Qoluna qısılmış bu ağ göyərçini öpsün. Öpsün... Öpsün...

Onlar ilk türk baletimiz «Qız qalası»ndakı sevgililər idilər, Gülyanaqla Polad. Onlar «Yeddi gözəl»də də sevgili idilər. Bəhram şahla Gözəllər gözəli.

Dünən də küsülü gəlmişdilər evə. Buna küsülü də deyərsən, deməzsən də. Bir yerdə şam elədilər, bir yerdə bir qədər televiziyaya baxdılar. Birlikdə bir sıra qəzetləri nəzərdən keçirdilər. Neçə vaxtdan bəri yarımçıq qalmış hərənin öz kitabı, özünün oxuduğu kitabı, qəzet-jurnal mizinin üstündən götürüb bir qədər vərəqlədilər və səssiz-səmirsiz qalxıb yataqlarına girdilər. Yataq bayıra rəğmən elə sərın, elə mehriban, elə nəvazişkardı ki! Hərəsi üzünü bir tərəfə çevirib uzanmışdı. Hər birisi ayrılıqda özünü yuxuya vermişdi sanki. Amma

hər ikisi ürəyində bir-birinə can atırdı. Əvvəl bu təşəbbüsü Gəray elədi. Yavaşcadan yerində qurcalanıb çevrildi. Humayı arxadan qucaqladı. Yavaş-yavaş qulağına, onun ən çox qıdığı gəlidiyi yerdən qulağına pıçıldamağa başladı:

-Mənim əzizim, mənim qırmızı dərilim, ağ dərilim, sarı dərilim, qara dərilim, mənim bəmbəyaz gözəllər gözəlim!

Humayın onsuz da çox bərk olmayan donu açılmağa başladı. Yavaş-yavaş ərinə doğru çöndü və özündən ixtiyarsız əlləri, qolları Gərayın, Bəhrəmin boynuna sarıldı. Gərayın dodaqları yenə də pıçıldayırdı:

-Gülüm, gülşənim, gülyanağım, xəyaləm mənim - deyirdi.

Qızın oynadığı bütün rolları, qız qəhrəmanlarının adını sayırdı.

-Gülyanağım, Şirinim, Leylam, Odettam, Jizelim. Gözəllər gözəlim mənim, - deyirdi dodaqları.

Humay bircə cür irq görmək istəyirdi dünyada.

Qırmızı, sarı, qara, ağ dərililər. Niyə bunların arasında fərq qoydun, ilahi? Niyə? Nə olardı, bütün irqlər ləğv olunaydı. Bircə irq olaydı. İnsan! Bu irqlərin adı ilə bağlı dənizlər. Neyçün biri qara, biri sarı, biri ağ, biri qırmızı? Bircə dəniz olaydı. İnsan üçün. Bir rəngli. Mavi göylər rəngində. Nə olardı?

Qızın bu xəyalpərvər düşüncələri Gərayı həmişə narahat edirdi. Əslində, o, bu fikirlərlə razı idi. Əslində, Gəray bu düşüncələrdən uzaq deyildi. Amma bunların heç birinin həyata keçirilməsinin mümkün olmadığını da bilirdi.

-Sən onu mənə tərcih edirsən? Cavandı, gözəldi, gələcəyi var.

-Nə danışırısan, əzizim? Nə danışırısan? Gələcək nədi? Cavan nədi? Gözəllik nədi? Sən mənim üçün həyatımın, bütün gözəlliklərimin zirvəsisən. İndi elə sənətimin də zirvəsindəsən. Vücuduma sənənin əllərindən başqa, başqasının əllərinin toxunmasını istəməzdim. Heç vaxt. Neynim ki, sənətim belədir?

-Yox, elə deyil, mənim düşüncələrim daha doğrudur. Onun gələcəyi var. Mən, çıxdığım dağ zirvəsindən enməkdəyəm. O isə bu zirvənin hələ ətəklərindədir.

-Bəs mən? Axı mən də sənənin kimi, sənənlə çiyin-çiyinə çıxmışam o zirvəyə. Mən də enməkdəyəm.

-Yox, elə deyil! Sənənlə mənim aramda olan yaş fərqi...

-Nə danışırısan, Gəray? Yaş nədir, fərq nədir?

Bu günse mövzu başqaydı. Gəray bir neçə vaxtdan bəri ürəyini oycalayan sözləri dilinə gətirirdi:

-Yox, elə deyil. Sən hələ bir neçə il də - 5 il, bəlkə 10 il də vücudunun bu gözəlliyini, sənətinin o ehtirasını saxlayacaqsan. Sən onu da, məni qaldırdığın zirvələrə qaldıracaqsan.

-Yox, elə deyil. Məni o zirvələrə öz güclü əllərlə sən qaldırmısan.

Qəribə mükəlimə gedirdi onların arasında. Səs yox idi. Amma onlar bütün sənət həyatları boyu, bütün birlikləri boyu bunu adət eləmişdilər. Sözləri qulaqları ilə yox, qəlblərinin qulağı ilə eşidirdilər. Qəribə müsahibələr onların arasında çox vaxt davam eləmişdi. Bir zamanlar onlar ancaq məhəbbətdən danışır, indi qısqanclıqdan. Deyəsən axı, indi də həmin məhəbbətin zirvəsindədi qısqanclıq.

-Əzizim, əzizim, o ki, hələ uşaqdı! O mənə tamamilə laqeyddi; arxayın ola bilərsən. O, məndə ancaq ustad, ancaq ana görə bilər.

Gərayın dodaqları əyildi, bu dodaqlarda bir istehza deyil, inamsızlıqdan doğan bir təbəssüm var idi.

-Nə danışırısan? Rəqsdə sənənlə üz-üzə dayananda, özüm onun dodaqlarının hərəkətini görmüşəm. «Sevirəm səni» dedi. Bunu dana bilməzsən.

Humayın danmağa iqtidarı yox idi. Sevgilisi o böyük, daxili məhəbbəti ilə, o içdən gələn hissiyyatı ilə, bütün varlığını qalayan məhəbbəti ilə doğru duymuşdu. Düz demişdi. Oğlan ona «sevirəm» demişdi.

Humay ərinin cavabında, sevgilisinin cavabında artıq nə deyəcəyini bilmirdi. Qeyri-ixtiyari özü də dediklərinə inanmadığı bir halda, dodaqlarından bu sözlər çıxdı:

-Uşaq, uşaqdı hələ...

Gəray düşünürdü:

-Yox, uşaq nədi? Əsl kişilik həddinə, əsl ehtirası dadmaq eşqilə alovlanan cavan həddinə qədəm qoyub. Uşaq növş oldu?

Tez-tez ispan gözəlləri haqqında Puşkinin bu misralarını təkrarlayır:

Göylər - efir,
Yerlər - zefir,
Axır-axır
Qvadalkivir
İspan qızı, gözəl mələk
Ağ məhcərdən cazibədar
Ayağını göstər görək...

Rusca orijinalda oxuyur, sözləri də özü bildiyi, istədiyi kimi tərcümə edir, deyir:

-Bilirsən, yeri düşsə, ya Araqon Xotasını, ya da İspanyanı hazırlayıb mühüm konsertlərdən birində oynayacağam. Servantes demişkən, «anadan rəqqasə doğulan ispan qızı» kimi...

Allah onu belə yaratmışdı. Humay rəqqasə doğulmuşdu, rəqqasə. Gərayın yadına hardansa Servantesin bir sözü düşürdü Humaydan düşünəndə. Humayın sənətindən düşəndə. Necə demişdi o dahi ədib ispan xanımları haqqında? «İspaniyada anasının bətnindən rəqqasə kimi doğulmayan qadın yoxdur». O da, Humay da ana bətnindən rəqqasə kimi doğulmuşdu. Rəqqasə kimi gəlmişdi dünyaya və bu ritm və bu rəqs və bu oynaqlıq, bu həzin süzmələr... Qu gölündə süzən qu kimi süzmələr onun bütün hüceyrələrinə məxsus idi.

Gəray buna əmin idi. Bir sənətkar kimi. Bir ustad kimi əmin idi buna:

-Maraqlıdır, görəsən Humay nə düşünür? Mən onun əlimdə qu tükündən yumşaq, qudan yüngül vücudunu göylərə qaldıranda həmişə elə bilirdim ki, onu Tanrıma, Göy Tanrım göylərə qaldırıram. İlahimə daha yaxın odur. Bəzən hətta istəyirəm ona deyəm: Humay, Humay! Mənim Humay quşum! Allaha daha yaxınsan indi məndən. Göylərə sən sən məndən yaxşı çatar. Humay, Humayım mənim! Səsin göylərə yaxşı çatar. Allaha dua elə. Tanrıdan bizə sənətdə uzunömürlülük arzula! Arzu elə ki, özümüz artıq bu sənətə cismani cəhətcə qovuşa bilmədiyimiz günlərdə, aylarda, illərdə o Göy Tanrı bizə özümüz kimi şagirdlər qismət eləsin. Elə ki, onlar da bu sənəti bizim kimi sevsinlər. Elə ki, onlar da bir-birini bizim kimi sevsinlər. Elə ki, xalq, millət onları bizim kimi sevsin. Dua elə Göy Tanrıya. Göylərin

Tanrısına. Uca Tanrıya. Bizə bu böyük istedadı verən Tanrıya. Dua elə! Bəs indi niyə qısqanc düşüncələr ürəyimi yeyir? Axı nə dəyişib?

-O əllərini göylərə qaldıranda, əlimin üstündə əllərini göylərə qaldıranda, elə bilərəm ki, mənim ürəyimdən keçənlər onun da ürəyindən keçir. Düzdü, o anda mən onun üzünü görmürəm. Mən onun gözlərindən nə düşündüyünü oxuya bilmirəm. Amma axı bizim bir, iki bədəndə bir döyünən ürəklərimiz eyni arzular, eyni xəyallarla yaşayır. Və mən əminəm ki, elə o da həmin anda əllərini göylərə açıb yüksək sənətinə tapınır, yüksək İlahinin bəxş etdiyi sənət vurğunluğu üçün, o mübarek bəxşiş üçün dua edir, təşəkkür edir, hər ikimizin adından.

Gəray elə düşündükcə, oxucum, biz də onunla birlikdə Göy Tanrıya tapınır, Göy Tanrıya səcdə edirik və bizə böyük «Məhəbbət əfsanəsi»ni bağışlayan və bizə böyük zövqlər verən, bizi yaşadan, yaşamağa sövq edən, sevməyi öyrədən, sevməyə sövq edən Tanrıya təşəkkür edirik.

Və mənə elə gəlir ki, elə Humay da Gərayın düşüncələrini düşünürdü. Başqa cür heç ola da bilməzdi. Bu iki ürək bir bədəndə döyünürdü, bu iki bədən bir məğzdən, bir hüceyrədən yaranmışdı sanki.

Məşqlərdə də, evdə də sözləri heç vaxt çəp gəlmirdi. Bir düşüncə, bir hiss... Geyimləri də, bu geyimləri seçməkləri də. Bəzən Humay bir şeyə diqqət eləməyəndə, amma onun könlündən keçəni Gəray yerinə yetirəndə, Humay düşünürdü:

-İlahi, deyirlər, yaman gözlər var. O yaman gözlərdən saxla bizi! Ulu Tanrım, mənə səmavi duyğular bəxş eləyən Ulu Tanrım, mənə səmavi göylərin məhəbbətini bəxş eləyən Ulu Tanrım! Özün qoru bu məhəbbəti. Özün qoru zavalıdan.

O, belə düşünsə də, hardan biləydi ki, arabir ya Humaya həsəd aparan, onun oynadığı rolları ifaya can atan qızlardan biri, yaxud yetişməkdə olan yeni rəqqası gözü götürməyən oğlanlardan biri, ara-sıra gizli eyhamlarla, xırda söhbətlərlə Gərayın ruhunu zəhərləməyə çalışırdılar. Düzdü, Gəray belə fırladaqlara gedən, belə çürük sözlərə qulaq verən adam deyildi. Amma neyləyəsən ki, Gəray elə şəxs idi ki, gələn selin qabağını saxlaya bilirdi. Gələn bəlaları görəndə onlara sinə görə bilirdi. Güclüydü, iradəliydi, amma neyləyəsən ki, spelioloqların mağara dərinliklərində gördükləri staloktitlər nə təhər əmələ gəlirdi? Damlalardan. Babalar necə demişdi: «Dama-dama göl olar.» Bu damcılar, bu kəlmə-kəlmə, gizli-gizli, xısın-xısın söylənən böhtanlar əvvəlcə Gərayı iyrendirsə, çiyirirsə də, yavaş-yavaş damcılar damır, «çökəyi» dərinləşdirir, kiçik olsa da, xırdaca oyuqlar əmələ gətirirdi və bu oyuqlar getdikcə dərinləşirdi. Gərayın qəlbində düşmən hesab etdiyi o gəncə nifrət artırırdı və qəribədir ki, Humaya olan məhəbbəti soyumurdu. Ləkə götürmürdü. Sadəcə, dəlicəsinə, daha böyük bir qüvvətlə sevirdi Humayı. Sadəcə, bütün o gəncə çevrilən nifrəti böyük bir məhəbbətlə Humayı qaldırırdı. Qorxurdu Gəray! Humay bir gün, əlləri üzərində qaldırdığı o qu quşu kimi əlindən uçub gedə bilər. Bu idi onu qorxudan.

Göylər, göylər. Ulu Tanrı. Özün saxla. Özün qoru bizi sən bu bəlalardan, - deyirdi.

Bu düşüncələrdə Gəray səhnənin sağ tərəfdən tamaşaçıların görmədiyi pərdəarxası mövqeyindən səhnəyə Humayının - Gülyanağının rəqslərini, ifasını, onun cavan rəfiqinə verdiyi dərsin tamaşasına daldı. «Qız qalası» baletinin geyimli, o canlı son məşqləri gedirdi. Polad Gülyanağı izləyirdi. Polad arabir səhnənin gah bu, gah da o bucağına çəkilib yerində fırlanır. Sonra «jete» vəziyyətində sıçrayır. Pişik sıçrayışını xatırladan «pa de şa» ilə Gülyanağa doğru can atır, yavaş-yavaş min naz ilə sevgilisinə doğru barmaqlarının ucunda irəliləyən Gülyanağı belindən tutub yuxarı qaldırır, iki sevgili bir an nəfəs-nəfəsə, sinə-sinəyə

gəlb durur və... Və birdən Gəraya elə qəribə bir görüntü... İlahi, ona elə gəldi ki, güzgüdə özünü görür. Bu «o gənc» deyil, Gərayın özüdür. O qaldırır əlləri üstündə Gülyanağı - Humayı göylərə. O sanki dualar pıçıldadığı göylərə... heyretdən donub qalmışdı. Ap-aşkar özünü görürdü.

Kimse səhnə arxasında onun eşidə biləcəyi bir pıçiltıyla «Vallah, lap elə bil Gərayın özünü», «hə... demə, demə. Kopyası» «Bir müəllimin görümlü, bir müəllimin dərsləri... Bəlkə ayrı...

Hırıltılı bir gülüş də keçdi... Gəray ayıldı daldığı xəyallardan «hə, bu gün onlar lap ağ eləyiblər» düşündü.

Səhnədə «Qız qalası»nın ikinci əvəzedici dəstəsinin məşqi gedirdi. Və...

Bu gün Gəraya elə gəlirdi ki, onlar lap ağ eləmişdilər. Ona elə gəlirdi ki, Humay o cavan rəqibiylə məşq keçdikcə ətrafdakılar onlardan çox Gəraya baxır. Bilmək istəyirlər ki, Gəray necə qəbul eləyir bu «qeyrəti». Göz göə-görə Humay Gərayın rəqibinin qolları arasında Gülyanağın Polada məhəbbətini özünün vaxtilə Gəraya bəyan etdiyi ilhamlı gözlər, boynuna dolanan qollar, gənc sinəyə yaslanan, sığınan hərəkətlərlə ifa edir. Ona elə gəlirdi ki, Humayın dodaqları vaxtilə, düzünə qalsa, indinin özündə də Gəraya pıçıldadığı «Sevirəm... Səninəm... Gərayım. Poladım mənim, xəyallarımın ən ülvi diləyi... Xəyalım, diləyim mənim» deyir, həm də ona - o cavan rəqibinə Gərayın.

Gəray dözə bilmirdi. Arabir səhnənin kənarındakı «tamaşa yerindən» ayrılıb heyətə çıxır, siqaret alır müqabillərindən, ösgürək adət etmədiyi tüstünü havaya buraxırdı. Hamı onun siqaretlə necə davrandığını görüb heyrət edirdi. Axı o siqaret çəkən deyildi... Nəhayət ki, içini qovuran, ürəyini doğrayan məşq qurtardı. Humay Poladın II ifaçısı kimi hazırladığı o cavandan - Gərayın rəqibindən ayrıldı. Səhnənin arxasındakı bəzək otağına gəldi. Coşğundu, fərəhliydi. Gəraydakı təbəddülatı belə duymurdu, görmürdü, deyirdi:

-Gəray, bilirsən nə tez götürür dediklərimi. Əla rəqibin olacaq. Allah eləməsin, sən yorulub eləyəndə, ya da o tez-tez tutulduğun «kəlləmənqo» olanda səni layiqincə əvəz edə biləcək. Səhnəmiz yaxşı bir Polad qazanır...

Gəray özünü saxlaya bilmədi:

-Düz deyirsən, əla rəqibimdir. Olacaq niyə? Elə indi...

Humayın gözləri alacalandı:

-Sən nə danışırısan, Gəray? Rəqib nədi?

-Özünü bilməməzliyə vurma. O hər bir hərəkətimi öyrətdiyin, o qolları arasında çırpındığın...

-İlahi!

-Nə ilahi? Hamının gözü sizdəydi... Məni elə salan baxışları da görə bilmirdin.

Mübahisə getdikcə, Humay adət etdiyi hərəkətlərlə qrimini silir, paltarını dəyişirdi. Amma əlləri titrəyir, dodaqları əsirdi... Əsəbilikdən cavab tapa bilmirdi. Onu amansız bir heyrət bürümüşdü. Doğrudanmı o Gərayı alçalda, rişxənd, istehza hədəfinə çevirə bilən hərəkət etmişdi? Nəydi bu hərəkət? Məgər Gəray onu indi tanıyırdı? Bilmirdi ki, onun vücudu Gəraya məhəbbətindən yoğrulmuş, hər bir hüceyrəsində Gərayın əksi həkk olunmuşdu? Doğrudanmı o Gərayın gözündə etibardan düşmüşdü?

Cavab vermirdi. Səslərinin çıxmasını, tərəfi-müqabillərinin onların didişdiyini, sözləşdiyini eşitməsini istəmirdi. Ağzıgöyçəklərin ağzına söz vermək, onların münasibətini saqqıza çevirib çeynəmələrini istəmirdi. Gəraya qəzəbliydi, bu susqunluğu, Humayın ona cavab

qaytarmamasını «sükut - razılıq işarəsidir» kimi qəbul edirdi. «Nə cavab verəcək axı? Kərbəlayi Fatmanisə demişken «Yeyib halvanı, minib eşşəyi». Daha cavab da tapa bilməz. Özü də bilir ki, günahkardır. Nə desin axı?» düşünürdü.

Beləcə daxillərində çarpışa-çarpışa teatr binasını tərk edib evlərinə yollandılar. Həmişə yollarını sahildən salardılar. «Quzğunun sahilindəki qocaman yapının» yanına gələr, sanki «Qız qalası» baletinin necə keçdiyi, tamaşaçılarına necə təsir etdiyinin hesabatını verərdilər. Alınmaz, bəkarət rəmzi Qız qalasına. İndiyə yollarını düz Nizami adına küçəni üzə yuxarı getməklə saldılar. Buradan evlərinə daha yaxındı. Və... Və bu gün heç bir «bəkarət hesabatı» da verməyəcəkdilər axı. Bəkarət qalıbdımı ki - düşünürdü Gəray. Humay o bəkarəti, o məhəbbəti Qız qalasına yapılmış daşlara, əsrlərin saç ağartdığı daşlara çırpıb məhv etmişdi. Gəray indi bu düşüncələr içində qıvrılır, necə yeridiyini, danışib-danışmadığını, yolüstü qarşılıqlarına çıxıb onları təbəssümlə salamlayan tanışlara, ya sadəcə tamaşaçılara cavab verib-vermədiyini də bilmirdi. Evə küsülü kimi girdilər.

Bir kəlmə də danışmadan mətbəxə keçdilər. Soyuducudan əllərinə keçən, pəhrizlərinə uyğun nə vardısı, hərəsi sözsüz-sovsuz bir-iki tikə yedilər. Eləcə də söz-sovsuz alçaq mizin arxasında əyləşib günün qəzetlərini vərəqlədilər. Bir az əvvəlki mübahisəni hələ öz qəlbində təkrarlasa da, bir-birini danlasa, gileylənsə də kəlmə kəsmədilər. Saat on biri vuranda Humay yerindən qalxdı:

-Mən divanın üstündə yatacam, - deyib getdi.

Gəray ona heç nə demədi, barışıq üçün addım da atmadı. Özünü haqlı hesab edirdi. Elə Humay da özünü haqlı, günahsız bilirdi. Odur ki, heç biri ilk addımı atmadı. Humay gedəndən sonra Gəray eləcə soyunmadan, gecə paltarını geymədən yatağına uzandı. Hələ də ürəyində Humayla deyişməsini təkrarlama-təkrarlama mürğü vurmağa başladı.

...Gözləri açıq idi, xəyalının harasında oyaqlıqla yuxu arasında bir aləm açıldı. Humayı sevdiyi və sevildiyini anladığı ilk gündən olub-keçənlər xatirində canlanmağa başladı. Xatirələr dəftərçəsini vərəqlədikcə huş onu aparır... Humaylı, Humayla bağlı arzuları, diləkləri, xəyalları bir həqiqət kimi canlanırdı gözləri qarşısında. Uyquyla ayıqlıq arasında xəyal aləmində üzürdü Gərayın xatirələr gəmisini...

...Gəraya elə gəldi ki, yuxudan gec durmuşdur. Masanın üstündə səhər yeməyi üçün daimi yedikləri yemək hazır idi. Hər şey onların sənətlərinə uyğun gələn, pəhrizi gözləyən qaydada idi. Həmişə pəhriz gözləyirdilər, hər ikisi. Hələ indi də yadına gəlmir ki, Humay çörəyinin üstünə bir misqal qədər artıq kərə yağı çəksin. Halbuki bilirdi ki, Humay şit yağı çox sevirdi.

Nə isə... Çay hazır idi balaca çaydanda. Üstünə, soyumasın deyə, «çay papağı» keçirilmişdi. Humay yox idi, görünmürdü. Gəray əvvəl elə bildi ki, Humay mətbəxdə nə isə bir şey hazırlayır. Yox, onda nə isə qabdan-qacaqdan bir şeyin səsi gələrdi. Bəlkə hamamxanadadı? Səhər çimməsini unutmur heç vaxt Humay. Yox, deyəsən o da deyil. Çünki o tərəfdən də hənirti yox idi.

Əvvəl təəccüb elədi. Dünən axşamkı müsahibələri, daha doğrusu, dünən axşamkı mübahisələri yadına düşdü. Çox çətin, olduqca çətin bir mübahisə. Ömürlərində belə mübahisələri olmamışdı. Ömürlərində bir-birindən belə inciməmişdilər. Qərribə hallar keçirdirdi həmin dəqiqədə hər ikisi, hər ikisi. Çünki bu bir canın xəncərlə, qəməylə ikiye bölünməsi, parçalanması demək idi. Axı onların heç bir zaman ayrı yatdıqları olmamışdı. Tək bu gecədən başqa.

Mübahisədən sonra Humay ərklə:

-Burada day nə işim var? - deyib elə gecə paltarındaca yüngül bir mələfə götürüb iş otaqlarına keçdi.

-Mən divanın üstündə yatacam.

Bu onun son sözü idi. Heç nə eləyə bilməyəcəkdi. O mübahisədən sonra bu hərəkət. Və Gəray anladı ki, Humay ondan ciddən inciyib. Həqiqətən inciyib.

İndi bu axşamkı hadisə yadına düşdü. Düzdü, yerində xeyli qurcalanmışdı. Xeyli fikirləşmişdi. Amma hər halda yatmışdı. Çox dərin yuxuya getmişdi. Elə bil ki, uyqu mələyi ona axşamkı ağır çarpışmanı unutmaq üçün dərin bir yuxu vermişdi. Odur ki, səhər yuxudan oyananda əvvəlcə nə baş verdiyini heç yadına sala bilmədi. Yadına düşdükcə həyəcanı artdı. Bu gecə Humay onun yanında yatmamışdı. İlk dəfə, yaşadıkları bu dövr ərzində ilk dəfə! Və Humay hardaydusa, dərhal Gəray onu tapmalıydı. Tapmalı, əfv olunmalı idi, əfv diləməli idi. Bağışla məni, sevgilim, - deməliydi. Bağışla məni, qu quşum, - deməliydi, mələyim deməliydi. Gülyanağım deməliydi. Bağışla məni, Şirinim, Leylim, Məhinbanum, bağışla məni, Odettam, bağışla, - deməliydi, məşqlərdə və tamaşalarda olduğu kimi onun dizlərinə qapanıb üzünü dirəyə-dirəyə qaldırmalı, göylərə o daima əllərini açıb aman dilədiyi, əllərini açıb «İlahi, bizə bir nəzər sal, bizi nəzərindən əsgiltmə» dediyi Göy Tanrıya doğru qaldırmalıydı onu.

Bütün bunları düşünə-düşünə yataq otağından çıxdı. Yemək otağını, hamamxananı, mətbəxi gözədən keçirib Humaydan əsər-ələmət görmədi və son ümid yeri olaraq Humayın: «Mən iş otağımızda - kabinetdə, divanın üstündə yatacağam» dediyi otağa keçdi. Burada da Humaydan əsər-ələmət yox idi. Yazı masasının üstündə onların birlikdə «Azərbaycan rəqsinin tarixi» adı ilə yazmaqda olduqları kitabın səhifələri səpələnmiş, yazıların üstündə qeyri-adi şəkildə bir vərəq dayanırdı. Aldı vərəqi. «Gəray, Gəray, - yazırdı Humay. Sən səhv etdiyini, aldandığını, kinli, paxıl, nadan adamların pıça-pıçlarına qulaq asıb özünü də, məni də qəmə, qüssəyə bürüdüyünü dərk edəndə görüşəcəyik. Məni axtarma! Dünyanın hər yerində o görmək istədiyim, o rəqslərini öyrənmək istədiyim məmləkətlərdə özümə yer taparam. Dünyanın bütün irqlərinin, millətlərinin mümkün olan rəqslərini öyrənərəm. Bu rəqslər nə qədər insana sevinc, coşğunluq, bəxtiyarlıq, xoşbəxtlik gətirir. Bəlkə dünyada insanları yalnız musiqi, söz və rəqs birləşdirə bildi.

Humay».

Gərayın əlləri titrəyirdi.

-İlahi, bu nə ağır, bu nə dəhşətli zarafat idi. Və zarafat idimi?

Elə durduğu yerdə qoltuqlu kürsüyə çökdü. Humayın məktubunu əlində o üzə, bu üzə evir-çevir elədi. Və birdən yadına nə düşdüsə, ümidlə, əvvəlcə, Opera teatrına zəng çaldı. Orada dedilər ki, «Humay xanım gəlməyib» və hətta o tərəfdə gülə-gülə zarafat da elədilər: Necə yəni, sənın tən yarın gəlib, sən gəlməmişən? Elə şey olar? Yarım Humay, yarım Gərayı harda qoyub?»

Bu direktorun çoxdandan ona sataşaraq dediyi və artıq çeynənmiş bir zarafata çevrildiyi lətifə idi. Daha doğrusu, çeynənmiş bir lətifəyə çevrilmiş zarafat idi.

Sonra götürüb telefonu Humayın anası ilə telefon elədi. Dilərə xanım onunla salamlaşandan sonra «Necəsiniz, bala, sən, Humay, nə təhərsiz?» Deməli, Humay burada da yox idi. Olsaydı, qayınanası, o zərif, o məksiz, hiyləsiz qadın, kələk ilə belə soruşmazdı. Birbaşa: «Sizə nə olub, ay bala, nə əcəb Humay sənsiz gəlib», - deyərdi.

Sonra da öz evlərinə, ata-anasına telefon açdı. Orada da Humay sizdədimi? - sualına qaqqıltı ilə gülərək cavab verdilər; qaqqıltı ilə cavab verdilər. Güldülər, sataşdılar ona. Eyni hal qardaşigilə, bacısıgilə, yaxın dostlarına zəng çalanda eləcə cavab aldı - qaqqıltı. Son ümidlə hara zəng çaldısa, Humaydan xəbər verən olmadı. Humay yox olmuşdu. Humay onun həyatından çıxıb getmişdi. Qu quşu kimi uçub getmişdi. Yaxşı ki, hələ bu qu quşunun son mahnısı olmamışdı. Yaxşı ki, o, hələ özünə qəsd...

-Oy. İlahi, mən nələr düşünürəm?

O, oturduğu yerdə düşüb qalmışdı. Nə edəcəyini bilmirdi. Birdən dostu, daha doğrusu, dostlarından biri, öz məhəllələrində milis işləyən Səftər düşdü. Yaxşı ki, Səftər yerində idi. Elə dəstəyi özü götürdü. Telefona özü cavab verdi Səftər:

-Hə, Gəray, nə var, nə yox, bizi təzə, hansı baletə dəvət eliyirsiniz?

Gəray böyük çətinliklə, ağır da olsa, dostuna dedi:

-Humay yox olub.

-Nə?

-Nəsi yoxdu. Humay yoxdu. Son bir məktub qoyub gedib. Telefonun o başında danışan adamın ağır heyrətə qapıldığı, həyəcan keçirməyə başladığı aydınlaşdı.

-Nə danışırısan?

-Nə danışdığımı bilmirəm. Məktub yazıb qoyub gedib.

-Nə yazıb? Oxu görüm.

Gəray çarəsiz qalıb bayaqdan bəri az qala bir anda əzbərlədiyi məktubu Səftər üçün oxumağa başladı. Qurtaranda, dili topuq vura-vura dedi:

-Səftər, əzizim, qardaşım, mənə kömək elə.

Hara gedəcəyəm? Harda axtaracağam? Yaxşı ki, yalnız 4 rəng, 4 irq, 4 insan növü... Yalnız dördünün rəqsini axtarırdı. Qırmızı dərililərin, qara dərililərin, sarı dərililərin, və ağ... Yox, onun xəyallarının ardınca uçmaq olar? Onun rəqslərində, döndərib fırlandığı o sürətin hökmündə, xəyalı da sürətdə olsa, onda necə? Neynərəm? Hindistanda onların orijinal, ilahiləri andıran rəqslərini nə qədər sevirdi. Bəyənirdi.

Yox, bəlkə ispanların odlu, ehtiraslı, atəşin İspanyolası? Servantesin o məşhur sözü ağzından düşmürdü. Puşkinin ispan xanımlarına həsr etdiyi şerlər dilindən düşmürdü. Eyvanın məhcərindən cazibədar ayaqcığazını çıxar...

-İspaniyada axtarım? Hindistanda axtarım? Harda axtarım, ya rəbbim, ulu Tanrım?! Onun xəyallar aləmində onu bu səciyyədə, bu xasiyyətdə yaradan Göy Tanrım. Harda axtarım? Özün ilham et mənə. Özün anlat mənə. Yol göstər mənə.

O şiltaq deyil, uşaq deyil, şiltaqlıq dalınca qaçmır. O, sənətkardı. Sənət məftunudu, rəqs məftunudu. Bütün xalqların, bütün qəbilələrin. Bütün millətlərin. O, sənət məftunudu. Gözəllik aşiqidi. Tanrım, harda axtarım? Afrikanın cəngəlliklərində, Amazonkanın cəngəlliklərində yaşayan qəbilələr arasında, Hindistanda, Tamil düşərgələrində, Şimal Buzluq dənizlərinin sahillərində, Ağ dəniz sahillərində. Qədim skif, çukça, nenlərin, dolqonların, evenqlərin yaranqalarında? Harda, harda axtarmalıyam, Rəbbim? Özün mənə yol göstər.

Hərdən soruşurlar: deyirlər ki, niyə indi Cülyettalar, Leylalar yoxdur? Var, niyə yoxdur. Məgər o, Leyla deyil, Şirin deyil? Məcnun kimi çöllərə düşüb ardınca gəzən mən, məgər mən o sədaqətdə deyiləm? Yox, sadəcə görmək lazımdı. Ətrafına diqqətlə baxasan və görəsən.

Görə biləsən. Məhəbbətin o dərin, o zəngin, o əngin məhəbbətin səmalar qədər geniş, asiman qədər dərin, ümmanlar qədər dərin, dalğalı məhəbbəti. Necə demişdi şeyx Səfi: Çığırıldım uca avaz ilə:

Leyla, Leyla!
Dağ səs verdi cavabıma ki,
Məcnun, Məcnun!...

O da yanıb. Mən indi yandığım kimi. Bəlkə yox? Bəlkə mən indi yanırım, o yanan kimi.

Sənət sənət üçündür, deyirlər, sevgilim. Yox, yox, sənət insanlara səadət bəxş etmək üçündür, əzizim.

O, ara-sıra xəyallarında hind rəqslərini canlandırır və tez-tez hind filmlərinə baxmağı sevirdi.

-Bilirsən, bu rəqqasələr aylar, illərlə Acanta mağaralarında, o nəhəng mağaralarda əsrlər boyu həkk olunmuş heykəllərin hərəkətlərini öyrənirlər. Hər «pa», hər addım onlar üçün bir aləmdir. Hər «pa» bir deyimdir. Hər baxış, hər əl hərəkəti bir söz, bir kəlmə, bir hissini ifadəsidir. Kaş bizim də qədim rəqslərimizi özündə bu cür əbədi əks etdirən abidələrimiz olaydı. Təəssüf ki, bizim rəqslər getdikcə itir və yad hərəkətlər, yad ifadələr bizim rəqsləri korlayır. Mən istərdim ki, Qəmər xanımın, xüsusilə Rəfiqə xanımla Maqsudun rəqsləri, bu rəqslərdəki danışan o hərəkətlər, eləcə əbədi rəqs kimi, əbədi sənət nümunəsi kimi həkk olunaydı. Gələcək nəsillər üçün qorunaydı. Tez-tez qədim nənələrimizin, ana-bacılarımızın yanan şamlarla, atəş saçan çubuqlarla (benqal odu) rəqs etmələrindən danışar, bunları yeni rəqqasələrə öyrətmək, kütlələrin xəyalında və elə həyatda, konsertlərdə yenidən canlandırmaq lazımdır, - deyirdi.

Gəray bu sözləri, bu xəyalları qəlbində ucalara, yüksəklərə qaldırmışdı. Bir zamanlar, yəni, bir zamanlar deyəndə, lap bu yaxınlaraca Humayı qaldırdığı kimi təyyarədə uçurdu. Təyyarə onu bütün Orta Asiya ölkələri üzərindən keçirdib uzaq Sarı dəniz sahillərinə aparırdı. Sarı dənizin sahillərinə... O öz axtarışlarını nədənsə məhz Sarı dəniz sahillərindən başlamaq istədi.

Tarixi Port-Artur, Dayren şəhərləri... Artıq çoxdan tarixə çevrilmiş hər b səhifələri... Bir zamanlar Port-Arturda düşən Ərkani-hərbini təhsinlərini qazanmış Azəri-türk generalı... Sonra da özü... O, I Dünya savaşıdan çox sonra II Dünya müharibəsində özünün düşdüyü Dayren...

Təyyarədəkilər onun yatdığı zənn etsələr də, o - Gəray yatmamışdı.

Dünyanın cəng tarixi kitabını vərəqləyirdi... Humayın arzular, xəyallar kitabını vərəqlədiyi kimi...

* * *

...Dayren II Cahan müharibəsi dövründə, döyüşlərin qızğın getdiyi yerlərdən, şəhərlərdən biri olmuşdu. Gəray Sarı dənizi tanıyırdı. Çincə Xuan-Xay adlanan bu dənizin sahilində ilk düşdüyü şəhər Dayren idi. I Dünya savaşında onun böyük həmvətəni, topçuluq elminin atası Mehmandarov, həmin bu Xuan-Xay sahilində yerləşən Port-Arturda məğlub rus qoşunları içində qarşı düşmən cəbhəni belə heyran qoymuş general Mehmandarov II Dünya savaşında Dayrenə onun xələflərindən biri Gəray daxil olmuşdu. Sovet qoşunları Dayrendə ağalığ edirdi. Əlbəttə, bacardığıca zabıtlər bu özbaşınalığın qarşısını alırdı

Komandanlıq Dayrenin “çirkin ocaqlarını” açmış, əski anlayışlarla saxlanılan gözəl qızlar, qeyşalar otaqlarından çıxarılmış, qarət edilib dağıdılmış, qızları çölə buraxmışdılar. “Siz azadsınız”, - demişdilər. Bu qızlar gözlərini açandan, bu əmələ tərbiyə almışdı; qızların bir çoxu, bəlkə də əksəriyyəti, bu azadlığın nə demək olduğunu, demək olar ki, bilmirdilər. Heç bir işə qabil deyildilər. Qohum-əqrəbalarının yerini, izini, tozunu bilmirdilər. Hara gedəcəkdilər? Nə edəcəkdilər?

Gərayın yaxşı yadındadı. Həmin bu Dayrendə gözəl bir bizim dilcə mədəniyyət sarayı deyilən, orda isə əyləncə sarayı adlandırılan yer yaradılmışdı. Bu qızlar orada öz milli rəqslərini nümayiş etdirməli idilər. Etdirildilər də və əsgərlər zalları doldurur, hay-küy, gülüş, qələbə uraları altında, bağıra-bağıra, gülə-gülə qızların qədim milli çin rəqslərinə tamaşa edirdilər. Onda qızlar dəbə düşmüş “A-bin” rəqsini ifa edirdilər. Çinə dostluq əlaməti kimi.

İndi, əlbəttə ki, Dayrendə hər şey dəyişmişdi. Gəray az qala əski şəhəri tanımadı. Bu, o Dayren deyildi. Küçələrdə o özbaşınalıq yox idi. Yerli əhali, şəhərlilər indi küçələrdə qorxa-qorxa gəzmirdilər. Qadınlar, kişilər, uşaqlar, hərə öz işiylə məşğuldu. O zaman Gəray Dayrendə bir dəne də olsa, uşaq görməmişdi küçələrdə. İndi isə məktəblərdən gülə-gülə çıxır, çantalarını atıb-tutur, qovur bir-birini, zarafatlaşır və evlərinə dağılışırdılar. Yuvalarını tərk eləyən quşlar kimi civildəşirdilər.

Əlbəttə, yenə həmin o əyləncə sarayını özbaşına tapa bilməzdi. Elə şəhərə ayaq basan kimi Sovet konsulluğunu axtarıb tapdı. Rus konsulluğunda onun məqsədini bilincə, ona bələdçi verdilər və axşam konsertində ona qədim çin rəqslərinin birini görmək, duymaq, özü demişkən, seyr etmək sevinci qismət oldu. Sənətkarçün bu səadət idi, nəsb oldu ona.

Bu gün Dayren gözəlləri qonşu doy xalqların rəqslərini növbəylə ifa edirdilər. Bax, odur aparıcı elan etdi: qızlar məşhur çin rəqsi “Çay kənarında ay işığında oynayan bahar gülləri” - “Çun-tszyan xua yue-e” ifa edirlər. Əllərindəki çiçəklər özlərindən, özləri əllərindəki çiçəklərdən gözəldir. Rəqsin adına bir bax!

“Çay kənarında ay işığında oynayan bahar gülləri”!

Səhnənin dibindən işıqlarla, axan çay kənarı canlanıb... “Rəngin, incə, əlvan bahardır qızlar. Yerini görünür, Humay. Bəlkə elə sən də, ruhunla onların içindəsen. Bacararsan, mələyim, səni tanıyıram, bacararsan!”

Gəray zalda oturmuş, səhnədə cərəyan edən hadisələri, rəqsi, musiqini izləyirdi. Amma bu ona tamamilə yad olan nə qədər gözəl, cazibədar, əlvan, rəngarəng olsa da, onun doğma yurdunun musiqisindən, geyimlərindən, rəqs hərəkətlərindən və elə Avropa baletlərində alışdığı rəqslərdən xeyli uzaq, yad olan bu rəqsə tamaşa eləyirdi. Tamaşa eləyirdi. Yooox, tamaşa deyildi bu. O özü də sanki rəqqaslar arasındaydı, tanımadığı olsa da, duya bildiyi musiqinin ahənginə uymuşdu. Sanki Polad idi, Gülyanaq idi tərəfi-müqabili.

Amma nə olur-olsun, gözü tanış olmayan rəqqasələr arasında Humayı axtarırdı. Humay elə bil Gülyanaq idi. Humay elə bil Gözəllər gözəli idi. Humay elə bil Şirin idi, Odetta idi, Jizel idi, qu idi. Bu gözəl çin rəqqasələri arasında öz rəqsini ifa edirdi, dolaşırdı.

Gəray gözləri ilə səhnəni izlədikcə anlayırdı ki, bu xəyalı, burda Humay nə gəzir? Və gəzse də, olsa da, Humay də yəqin o səhnədəki rəqqasələr kimi geyinib. Eləcə surətini maskaya bənzər rənglərlə bəzəyib, boyayıb. Gəray onu bu geyimdə tanıya bilməzdi ki! Yox, yox! Xəyalında, xəyali gözlərində Gülyanaq görsə də, Şirin, Leyli görsə də, gözləri bu yad geyimli

əlvan rəqqasələr içində hər hansı cildde olursa-olsun, öz Humayını tanıyardı! Tanıyardı hərəkətlərindən, “pa”larından, əllərindən tanıyardı! O dönə-dönə, bircə-bircə öpdüyü barmaqları, o şana əlləri, o şümşad əlləri tanıyardı. Üzü görməsə də, o əlləri tanıyardı Gəray. Bu mümkün deyildi. Görməsəydi belə tanıyardı onu...

Tamaşa bitdi alqışlarla, təhsinlərlə, “bis”lərlə, “bravo”larla, çinçə anlamadığı səslərlə. Zalda, tamaşaçılar arasında xarici qonaqlar olduğundan “bis”, “bravo” səsləri daha çox eşidilirdi. Çinlilər, yerli əhali öz tərkinə, öz vüqarı ilə seçilirdi. Coşğunluğunu o qədər də büruzə vermirdi. Sadəcə, özünün sevdiyi, ürəkdən bağlı olduğu milli musiqisinə, milli sənətinə heyranlıqla, məhəbbətlə tamaşa edir, qəlbən təhsinlər söyləyirdi sanki.

Gəray Dayrendə çox qala bilmədi. Tez tərək etdi Dayreni. Bu şəhər ona nə qədər xoş təsir bağışlasa da, xəyalında müharibə dövrünün əski gənclik, qələbə xəyallarını canlandırırsa da, dayana bilmədi Dayrendə. O öz Gülyanağının, öz qu gülünün, qu quşunun, Şirinin, Leylisinin ardınca gəzməli idi. Getməli idi.

Yaxşı yadıındadır. Bir dəfə Humay Mövləvilərdə ibadətə-rəqs musiqi vəhdətindən xeyli danışdı. Sözü Mövlananın üstünə gətirdi, dedi:

-Bir fikir ver, Gəray, gör dövrünün böyük alimi Bəhaəddin Amili Mövlananı necə qiymətləndirib, onun “Məsnevi”sini fars-pəhləvi dilində yazılmış “Quran” səviyyəsinə qaldırır, deyir:

“Məsneviyə-Mövləviyə-mənəvi

Həst “Quran” dər zəbani-pəhləvi.

Elə o vaxt buna etiraz edənlər olub, cavabında Amili gör nə söyləyib; deyib ki, mən demirəm ki, o alicənab insan peyğəmbərdir; amma neynəyəsən ki, kitabı var:

Mən nə miquyəm ki, on alicənab
Həst peyğəmbər, vəli dərəd kitab.

Kitab da ki, yalnız peyğəmbərlərə göndərilirdi ilham yolu ilə göylərdən.

Gəray qaşlarını çatıb heyrət içində Humayın az qala bilici şərhinə qulaq asırdı; özünü saxlaya bilmədi, soruşdu:

-Sən bunları hardan bilirsən, Humay? Hələ fars dili...

-Axtaran tapar, Gəray. Mən Mövlana, onun tərqiyyəti haqqında xeyli şey öyrənmişəm. Bilirsən ki, o tərqiyyətdə, guya islamın qadağan etdiyi musiqi və rəqslə ibadət məni çox maraqlandırır. İlahi musiqinin bizlərdən neyçün uzaqlaşdırıldığına həmişə təəssüflənmişəm. Axı dua musiqiyə birləşdikdə daha təsirli olur... Qaldı fars dilinə, onu mənə mərhum cənubdan köçməli olmuş didərgin bacımız, müəlliməm Xanım Şauman öyrədib.

Gəray fikirli-fikirli dilləndi:

-Hə... Musiqiyə ibadət... Düz deyirsən, kəndlərimizdə, bəzi bölgələrdə indinin özündə də başörtülü şəkildə evlərdə musiqi əvəzinə təğənniylə təqs, fırlanma ibadəti qalır... Bir neçə dəfə kəndlərdə bunun gizli şahidi olmuşam...

-Eləmi? Neynəsinlər? Açıq ibadəti qorxudan kim boynuna alar?

Humay maraqlanmışdı:

-Hansı kəndlərdə? Təəssüf, mən rastlaşmamışam.

-Yeri düşəndə aparram... Bəlkə qastrollarında. Yoxsa partiya bilsə, yazıqlar işə düşər.

İndi Gəray bütün bunları düşündükcə rəfiqəsi gözlərində daha da böyüyürdü. Kim bilir, bəlkə də indi o, həmin rəqlə musiqilə ibadət edən mövləvilər arasındadır. Bəlkə elə birbaşa Konyaya yollansın? Amma yox! Necə qərarlaşdırmışdısa Gəray elə də edəcəkdi. Sevgilisinin dörd rəng, dörd irq, dörd dəniz yolunu yerli-yerində başa vuracaq, kəm-kəsir qoymayacaqdı. Yoxsa o yerləri Humayın gözüylə görüb, o incə ayaqlarıyla gəzməsə, bunu sonradan özünə bağışlamazdı.

Dayren - Sarı dəniz ətrafı səfəri başa çatmışdı. Elə ona görə də ikinci səfərini Gəray Şimala burdan, Dayrendən birbaşa Ağ dənizə, Şimaldakı Ağ dənizə çevirdi. Axı, Humayın xəyalları içində Sarı dəniz, Ağ dəniz, arxa-sıra gəlirdi.

* * *

II Dünya müharibəsi illərində Gəray sovet əsgəri - kiçik leytenant idi. Qara dənizlə Sarı dəniz arasında o nəhəng ərazinin böyük bir hissəsində gedən qanlı çarpışmalar vaxtında Gəray, Qara dəniz sahillərində də olmuşdu, Sarı dəniz sahillərində də. Lakin ona Ağ dəniz sahillərini görmək nəsb olmamışdı. Buna baxmayaraq hərbin eninə uzanan uclarının təmas etdiyi Ağ dəniz sahil şəhərlərini, ölkənin şimal limanlarını tanıyırdı: Arxangelsk, Murmansk - az iş görməmişdi qələbəyəçün. Bu yerlərdə yaşayan saamlar, komilər, karellər, ruslar və ukraynalılar. Başqa şəhərlər kimi. Başqa irili-xırdalı xalqlar kimi.

Təyyarə şimala uçduqca, rahat qoltuq kürsüsündə Gəray, gözlərini yumub Ağ dəniz sahillərinin ən qədim xalqları - komiləri, nenləri, saamları, karelləri onların taleyini düşünürdü. Ruslar, ukraynalılar bu yerlərə sonralar köçmüş, burada yaşayan yerli əhalini öz "dövlət dili", geyimi, incəsənətinin gücüylə, öz ərzağı, mətbəxi ilə, teatrları, filarmoniyasıyla ruslaşdırma siyasətini həyata keçirirdi. Harda keçirmirdi ki?

Biletmi səhv düşmüşdü, ya elə reys beləydi, Gəray əvvəlcə Murmanskda endi. Şəhəri xeyli gəzdi. Mehmanxanada cəmi birçə gecə qərar tuta bildi. Ürəyinə yatan, onu maraqlandıran balet getmirdi teatrda. Filarmoniyada da o zaman rusdilli tamaşaçıların ürəyini fəth etmiş Alla Puqaçovanın solo konserti gedirdi. Bakı qastrolunda Allanı dinləmişdi. Həmin aylarda, illərdə Alla teleekranlardan düşmüşdü. Xoşuna gəlsə də, öz məhəbbətinin ardınca buzlaqlar diyarına gəlmiş Gəray indi başqa bir sənətkarı görəəcək, dinləyəcək ümiddə deyildi.

Bəxtini Arxangelskdə sınağa qət etdi. Bu şimal gözəlində öz gözəlinin izini axtarmasaydı, bunu özünə bağışlamayacağını bilirdi.

Arxangelskdə tale üzünə güldü. Elə İncəsənət idarəsinə girən kimi onu qastrollar, mədəniyyət oğurluqlarından tanıdığı bir rəqqas dostu qarşıladı. Qəflətən rastlaşdılar; öz kürkündə qısa görünən qollarını yanlara açıb, ləhcəli ruscasıyla fəryad qopardı; elə bir fəryad ki, idarə işçilərinin hamısı, hoqqabaz başına yığılan tamaşaçılar kimi onları dövrəyə aldılar.

-Qeray, Qeray... Bu sən sən? Doğrudan sən sən, yoxsa gündüzün günorta çağı yuxu görürəm?

Gəray da gülə-gülə bu yumşaq kürk qollarının arasında itib-batdı:

-Mənəm, mən, əlbəttə.

-Bəs sən burda neynirsən? Xuma hanı? Qastrola gəlmisiz? Nə yaxşı!

Gərayın cavabını gözləmədən öz iş yoldaşlarına üz çevirdi:

-Bilirsiz kimdilər? Qerayla Xuma SSRİ xalq artistləridi. Dünya tanıyır. Bizdən başqa, hər yerdə, daha çox xarici ölkələrdə olublar. Xarici ölkələrdə olublar. Bilirsiz necə ustad sənətkardılar? Çaykovski "Qu gölü", Adan "Jizel"... Eh, "Qız qalası!"

Kim isə dilləndi:

-Qardaş, buraxsana dostunu, boğarsan, biz də saydıqlarını görə bilmərik... Məhrum olluq.

Hamı gülüşdü:

-Hara düşmüsüz? Xuma?

-Mehmanxanadayam.

-Mehmanxana nədi, dost? Bu saat gedib Xumanı da götürüb birbaşa bizə gedirik... - bu sözləri deyə-deyə Gərayın qolundan tutub qapıya doğru çəkdi, - Qastrolun günlərini sonra gəlib həll edirik. Afişa-filan... Hər şeyi özüm...

Onlar küçəyə çıxdılar. Yalnız bu zaman Gəray nen dostuna Humayın yoxluğundan xəbər verdi.

-Necə-necə?

-Gəzirəm... Axtarıram...

Nen dost düşüncələrə daldı. Yavaş-yavaş mehmanxanaya gəldilər.

-Qəray, bu axşam bizdə burda yaşayan kiçik millətlərin maraqlı bir rəqs konserti olacaq. Gedərik...

Baxtı gülmüşdü:

-Əlbəttə...

...Səhnənin dərinliklərindən işıq və kino effektləriylə bir mənzərə canlandı: soldan maral qoşulmuş, sağdan itlər qoşulmuş kirşələr görüldü; yerlərini dəyişib biri bu dəfə sola, o biri sağa getdi. Onların içindən səhnəyə bir dəstə iki müxtəlif geyimli rəqqasə çıxdı. Ortada solo şamanı andıran, əlində həddən ziyadə iri dəf tutmuş hansısa bir kahin görüldü.

Rəqqasların hamısı maral dərisindən xüsusi aşılınmış kürkvari, çəpgənəbənzər geymələr geymişdilər. Təkəcə o... kahinmi, şamanımıydı, kimdi, onun əynində kürk vardı. Qara-ağ-boz tükəri əlçim-əlçim titrəyən kürkdəydi və maraqlıydı ki, bu kürk rəqsin, dəfin ahənginə uyğun cəld, sürətli hərəkətlərinə mane olmurdu.

Rəqqaslar heç bir dövrə vurmamışdı ki, səhnədə, haçan, hardan çıxıb oynayanlara qarışdığı belli olmayan gözəl, şahanə buynuzlu maral maskalı iki gənc görüldü. Musiqidəmi, rəqsin ahəngindəmi nəydisə, bahar da məhəbbət nəğməsi oxuyan maral böyürtüsü də eşidilməyə başladı. "Marallar" hərəsi nen qızlarından badamı gözləri, uzun, hamar, qatran kimi qara, parlaq hörükləri olan ikisinə yan aldılar. Qalanları çəkilib dairə şəklində onları əhatə etdi.

Ortada iki "maralın" iki nen qızıyla bahar rəqsi, məhəbbət rəqsi başlandı...

...Gəray zalda oturub səhnədə cərəyan edən bahar eşqinin, məhəbbət çağırışının ecazkar təzahürünü seyr edirdi. Və seyr etdikcə yenə də gözlərində özüylə Humayın xəyalı rəqs edirdi. Elə real, elə canlı, elə təbii ki! Gəray az qala yerindən qalxıb "Humay, Humay, Şirin, Leyli..." deyə bağıra-bağıra səhnəyə cummaq halına gəlmişdi. Amma daxili bir qüvvə qollarından dartıb qalxmağa qoymur; sanki "Neynirsən? Neynirsən? Məgər sənin Gülyanağın, Humayın... onların içində, oradadır? O məhəbbət, o baharın oyanma, sevmə rəqsini ifa edən Humaydır? Məgər sən burda oturduğun halda o - Humay öz eşqini başqasının ağışında tərənnüm edərdimi? Sənin Humayın orada yoxdur... Sən bunu yaxşı bilirsən!...

Yaxşı bilirdi Gəray, doğrudur; yaxşı bilirdi, Humay, onsuz, məhəbbət izhar edən "su briso"¹ - yavaş-yavaş sevgiliyə can atan "pa"lar etməzdi. Yaxşı bilirdi bunu Gəray...

* * *

...Humay Xəzərin sularında üzməyi, çalxalanmağı sevirdi. Lap o məftunu olduğu qular kimi, qağayılar kimi. Sonra gəlib kəhraba kimi dənəvər qumların, yodlu qızmar qumların üstündə uzanardı. Gəray yanıb qaralması deyə, onun üstünə kölgəlik düzəldəndə gülərdi:

-Gizlədirsən? Məni Günəşə də qısqanırsan?

-Şair demişkən, səni öz gözlərimə də qısqanıram, mələyim! Günəş səni öz yandırıcı, atəşin öpüşlərinə qərq etdikcə ürəyimin başı yanır...

-Nahaq şair olmamısan. Mağıl bəstəkarlar sözlərinə musiqi qoşardı...

-Qoydun ki? Gözümü açıb dünyanı görməmiş saldın məni toruna...

-Hə? Deməli, mən günahkaram? Yoox, xoşbəxtəm ki, poeziyamızın sıralarını bir Məcnunun da lafından qurtarmışam...Axı axır vaxtlar şair o qədər çoxalıb ki...

-Hə, yağışdan sonra göbələk kimi...

Güldü, şaqraq, gümüş cingiltisiylə:

-Hə... Müşfiq yaxşı deyib...

Gəray ona həmahəng oxudu, həzin səslə, hansı bir musiqini öz daxilində dinləyə-dinləyə:

-Elədi:

Şairə ilhamdan maya gərəkdə.
Anasız uşağa daya gərəkdə.
«Şairəm» söyləyir yerindən duran,
Adamın üzündə haya gərəkdə.

-İndi yazsaydı... yəni, yazmağa qoysaydılar, cavankən millətin ürəyindən qoparmasaydılar, yəni, «şairəm» söyləyir bələkdən çıxan» deyərdi. - fikrə getdi.

Nə düşündü, səsləndi, səsində, üzündə bir həzinlik, bir kədər vardı:

-Yüzcə il Müşfiqdən əvvəl, elə onun kimi günahsız qurban getmiş cavan Puşkin cəmi 25 yaş olanda, başa bəla «şairləri» nəzərdə tutub, «nəzm yazanın ölümünə həcv» demişdi:

Mərhum klit cənnətə getməyəcək
Günahları dağdan ağırdı onun.
Yazdığını dünya unutduğu tək
Qoy Allah da günahını unutsun.

Bu dəfə Gəray güldü:

-Yaxşı ki, mən şair olmamışam, sən də tənqidçi.

Humay gülə-gülə qalxardı; çaparaq lap o «pa de şa»²da olduğu kimi... Özünü ucu azacıq ağ köpüklü mavi sulara çırpdı. Gəray sahilə, kölgəlikdə uzanırdı. Az sonra Humay qəflətən zahir olurdu, əlindən sərən damcılar dama-dama ovcunda nəyisə göstərdi.

-Gəray, buna baaax... Meduza! Xəzərdə meduza!!!

Ovcunda ağ, paldavayçün bişirilmiş sıyığa bənzər canlı vardı:

-Bu meduza hardan gəlib Xəzərə çıxıb? Təzə xəbər... Deyə bilməzsən?

-Deyərəm. Qara dənizdən gələn gəmilərimizin kilinə³ yapışıb, qonaq gəlirlər.

¹ Baletdə yavaş-yavaş sevgiliyə can atan rəqs hərəkəti, sözün əsli fransızcadır - rəqs - balet terminidir.

² Fransızcadır. Baletdə pişik sıçrayışına bənzədir.

³ Geminin alt oturacağı.

Qara dənizi çox da bəyənirdi Humay:

-Suyu təmizdi; amma qumu yoxdu. Daş əzir adamı. Hayıf deyil Xəzər? Qurban olum onun şəfali qumlarına.

Hə... şəfali... II Dünya savaşında çox yaralı əsgər o şəfanı görüb. Dərman tapılmırdı qospitallarda; həkimlər yaralıları avtobuslarla gətirib tökürdülər sahilə. Qızıl qumların üstünə:

-Su yodla zəngindir; qorxma, tökə yaranın üstünə. Seril qumlara.

Nə qədər yaralıya şəfa verdi. Amma sonra... sonra sahillərdə sahillik qoymadılar. Torpağımızı torbayla daşıyanlar Xəzər sahili qumlarımızı da qatarlarla daşdılar Rusiyaya.

Hansı bir kimya zavodundasa yalnız bu qumdan süzülən maddə lazımı effekt verir, dedilər. Deməyədilər, neyləyəcəkdik ki?

-Bağışlayın, siz nəse soruşdunuz?

Təyyarədə oturmaq qonşusu vermişdi bu sualı. Deyəsən Gəray son fikrini hündürdən düşünübmüş... Tələsik üzr istədi:

-Yox, yox. Bağışlayın...

-Çox fikirlisiniz...

-Hə... Bir az.

-Yox, bir az deyil. Çox qayğılısınız. Fikir yıxar insanı.

-Hə...

Görünür qonşu müsahib üçün darıxmışdı. Ya elə əslən qayğıkeş adam idi:

-Bağışlayın, rəhmətə gedəniniz varsa, bəlkə... Hamının gedəcəyi yoldur...

-Yox...

Dedi Gəray və yenə öz xəyallarına daldı. Amma əvvəlcə «Allah əsirgəsin. Bayatılarda deyilmiş kimi: Bir ayrılıq, bir ölüm, heç biri olmayaydı». Ayrılıq ölümdən də betərdir. Torpağın üzü soyuqdu, deyərlər. Dəfn etdin, nə qədər çətin olsa da... soyumağa, o ağır itgi ilə barışmağa məcbur olursan. Amma ayrılıq diri gözlü ölümdür mənimçün. Dözə bilmirəm. Dözməyəcəyəm də! Tapmayınca, təsəlli nədir, dinclik tapmayacam.

Ağır düşüncələr dəryasına qərğ olmuşdu yenidən Gəray... Və səfər qonşusu onun qırıq, kəsik cavablarından anladı bunu. Başa düşdü ki, qonşusunun dərdi nədirsə, çox ağırdır və o, söhbətə meyilli deyil. Gərayın hissələrinə hörmətlə susdu və sual-cavabını kəsdi; təkrarlamadı daha.

Təyyarə bələdçisi nərmin qız rus və ingilis dillərində hansı ölkələrin üzərindən uçduqlarını, hansı məmləkətlərin paytaxtlarında az müddətə dayanacaqlarını söyləyir; düşməli olanlara əl əşyalarını unutmamağı xatırladırdı. Kiyev, Buxarest, Sofiya şəhərlərinin adını qulağı çaldıqca, xatirələr Gərayı götürüb əlli il əvvələ, bu yerlərdə gedən müharibə günlərinə atdı. Hə... Ağır idi... Bütün ittifaqçun... bütün dünya üçün. Gəray bu torpaqlara sovet qoşunlarının qələbədən soraq gətirməkdə olan «ura» səsləri ilə ayaq basır, yerinə görə sürünür, qaçır, daldalanır, hücumu keçir; həlak olan dostları, silahdaşları üçün kədərlənsə də, zəfər günlərinin yaxınlaşmasına sevinirdi. Qəribəydi ki, dönə-dönə qanlı döyüşlərin ən qızgın yerində çarpışsa da, bircə yara belə almamışdı. Möcüzəydi. Elə bil Tanrı onu od-alov içindən Humay üçün qoruyub saxlamışdı. Humay üçün... Humay bu adı çəkilən şəhərlərdə olmaz. Avropa onun nəyinə lazımdır? Tanıyır Avropanı. Əsas rolları ifa etdiyi baletlər Avropa bəstəkarlarıdır. Ona başqa şey lazımdır. Başqa nə? Məgər Qara dəniz sahillərində orijinal milli sənətə malik

olan onlarla millət yaşayıb yaratmır? Gürcülər, acarlar, rumınlar, bolqarlar, ukraynalılar... türklər... Hansı daha çox maraqlandıra bilər onu? Bəlkə Gəray heç seçməsin? Təyyarənin yerə endiyi birinci aeroportta - hava limanında düşsün? Bu yerlər çox rahatdır. Buralarda Humayı və onu tanımayan demək olar ki, elə bir incəsənət adamı yoxdur. Onlar Bakıya, milli operamız bu yerlərə qastrola çox getmişdi. Mədəni mübadilə insanları yaxınlaşdırır. Məhəbbət artırır; bir-birinin mənəviyyatı ilə yaxından tanış olan millətlər bir-birini sevirlər. Humay haqlıdır. Məhəbbət birləşdirir insanları...

Amma indi... Gəraya elə gəlirdi ki, Humay Avropaya can atmaz. Qara dəniz sahillərini düşünəndə o, yəqin ki, Türkiyəni - dənizin bütün cənub sahillərini haşiyələyən Türkiyəni düşünür. Türkiyə deyəndə isə... Anadolu toy rəqslərini: birdən qulağında lap canlıca «Gəray, lap bizim yallını gedirlər. Bir bax! Başdakının yaylığına bax: lap Təbrizin «Yallı»sıdır» sözləri səsləndi. Bu Humay idi. Anadolu kəndlərindən birində toya, toyda rəqs edən kəndlilərə qadın-kişili qol-qola yallı gedənlərə tamaşa edəndə demişdi. Gəray o vaxt əməllicə diksinmişdi: «Bizim, əlbəttə, bizimdir. Məgər biz bir... deyilik?» O millət sözünü söyləməyə deyil, düşünməyə də qorxmışdı. Birdən kiminsə qulağına çatar... Vay Humayın, Gərayın halına... Axı onda millət demək olmazdı. Əvəzində hər yerdə xalq deyilirdi. Axı türklərlə birlikdən danışan qurd ürəyi yesəydi də, məhv olardı.

Hə... Türkiyə deyəndə Humay hər şeydən əvvəl Konyanı düşünürdü. Getmişdilər. Mövlananın o möhtəşəm türbəsini görmüşdülər. Yaşıla çalan zərif naxışlı ornamentlər - kəlamlarla müzəyyən məzarı üstündə uca Kalansuva - gülah... Ağ donlu, qırmızı fəslilə dərvişlərin ilahi musiqi sədaları altında rəqsən fırlanmalarını məftunluqla seyr etmişdilər. Humay Mövlananın misralarını həm farsca, həm türkcə pıçıldağa-pıçıldağa ney, qəvval, dümbələk sədalarına elə dalmışdı ki, Gərayı da unutmuşdu. Bu ilahi ibadətdən başqa, bütün dünyanı da, tapınmışdı bütün vücudunun bütün hüceyrələri ilə bu Tanrı ibadətində. Əgər Gəray qolundan tutub sıxmasaydı, yəqin ki, mütləq o, inləyən ney sədaları altında ağ rübalı, qırmızı fəslilə dərvişlərə qoşulub Səma edərdi. Səma onun qəlbindəydi; ruhunda, canındaydı. Mövlana onu ulu Tanrıya yaxınlaşdırıran, bu yaxınlaşma üçün sözlə, musiqi ilə, rəqslə yol göstərən - Hadi-Hidayət mürşidiydi.

Gərayın güclü əllərində ucalara qalxanda Tanrısına bütün diləkləri Mövlananın öyrətdiyi kəlmələr, misralar, beytlərlə gedirdi.

Qara dəniz sahillərinin harasında axtarsan, Türkiyədə tapardın Humayı. Türkiyənin hansı bölgəsini, vilayətini axtarsan, Konyada tapardın Humayı. Konyada. O Konyada ki, türkün ağılbənd babalarından biri deyib:

Göz dünyayı,
Gör Konyayı!

Konyadaysa dadlı «quşbaşı kababxanalarında» axtarma; axtarsan Mövlananın məqbərəsində, o ilahi ney səsləri inləyən, ağ donlu, qırmızı fəslilə dərvişlərin içində axtar Humayı!

Gəray ixtiyarsız gülümsədi. Gözlərinin önündə ağ rüba geymiş, qırmızı fəs qoymuş Humay canlandı. O, öz ibadət rəqsinə - öz Səmasına elə dalmışdı ki, heç Gərayın burada olub-olmadığını belə duymurdu. Görüntü Gərayı ağırlı-acılı xəyallardan ayırdı. Sanki bu mənərə onun ruhunu yüksəltdi və o, gülümsəyərək yerində doğruldu.

Qonşu kürsüdə əyləşən səfəri bunu çox tez müşahidə etdi. Deyəsən xeyli həssas adamdı: -Hə... Açıq gözlü yuxularınızdan ayrıldınız deyəsən, qardaş?

Gəray güldü.
-Hə... Yoxsa yatmışdım?

...Və qət etdi. Təyyarədən Ankarada düşəcək, sənət dostlarıyla görüşüb, Konyaya yollanacaqdı...

* * *

...Təzad Gərayın özünə də gülməli görünürdü. Qara dənizin sahilindən Qırmızı dənizə gedir və burada heç də qırmızı dərililəri, qırmızı irqi görməyəcəkdi. Daha çox qara irqə qarşılaşacaqdı.

Qırmızı irq Amerikada qalmışdı. Humayın tez-tez adını əzbərlədiyi Venesuelanın Xoropa rəqsində...

Sözünü kəsib deyirdi:
-Bir adına bax, Gəray, Xoropa - məhəbbət və ruh rəqsi deməkdir.

Sonra yenə davam edirdi:
-Braziliya hindularının nakombası... Sən onu o dəhşətli ustad Mahmud Esenbayevin ifasında görmüsən. Nə xoşbəxt sənətkardır... Bax, mən də istərdim ki, biz... Hə, nə deyirdim?

Yerin məlum Humay, düşünürdü Gəray.

-Humay! Sən elə bir ilahənin adını daşıyırsan ki! Bütün antik dünyanın ilahələri qibtə edə bilər. Sənin adın Humay, analıq, ailə, səadət, uğurlarla bağlıdır adın. Bizim Həramız - Humayımız!!! Adın köməyimiz olsun, Humay! Adın köməyimiz olsun, ulu Yaradan, Göy Tanrımız hüsurunda adını daşdığı ilahə şəfaətçimiz olsun!

Məkkəyə ziyarətə gedən gələcək hacılara yol yoldaşydı Gəray. Əvvəlcə Səudiyyə Ərəbistanı, Cəddə limanında lövbər salacaqdı gəmi. Gəray üç dənə qızılgül götürmüşdü Konyadan özüylə. Bu gülləri o, Azəri türkü Cəddə yaxınlığında vəfat etmiş böyük soydaşı Hacı Zeynalabdin Şirvaninin Qırmızı dəniz sularındakı rəmzi "məzarı"na atacaqdı və bu güllər də məhz onun yenə böyük soydaşı türk dünyası mövləvilərinin ağası, mürşidi Mövlana Cəlaləddin Ruminin uyuduğu torpaqda becərilmişdi.

Gəray Həcc ziyarətinə getmirdi. Humayını axtarırdı. Burada Səudiyyə Ərəbistanında, Cəddə, Məkkə, Mədinə kimi şəhərlərdə onun izini axtarmaq əbəsdə. Doğrudur, neçə il öncə Bağdadda Humayın müəllimi, ilk balet ustası Qəmər xanım bir müddət qalıb balet qrupu, sonra da balet məktəbi yaratmışdı. Humayla Gəray Bağdadda onun yaratdığı "Karvan" və b. ərəb rəqslərini görmüşdü. Amma axı İraq, Bağdad təzadlar ölkəsi, qəribə "1001 gecə" macerası şəhəriydi; Səudiyyə Ərəbistanı İslam dünyasının qibləsi deyildimi? Bir müddət əvvəl Gəray Humayıyla birlikdə Yəməndə olmuşdu. Amma Yəməndə deyil.

Burada öz övladlıq, soydaşlıq vəzifəsini yerinə yetirdi Gəray; Cəddə limanına azacıq qalmış gəminin göyertəsinə qalxdı. Müqəddəs ziyarət aləminə, adət-ənənəsinə hazırlaşan gələcək Hacılar öz işlərlə məşğuldular. Gəray gəminin sağ kənarında trapa⁴ yaxın bir yerdə dayandı; üç qızılgülünü Qırmızı dənizin sularında yatan Hacı Zeynalabdin Şirvaninin rəmzi məzarına saldı, Fatihə və İxlas surələrini oxudu: "Allah sənə rəhmət eləsin, böyük alim, ulu səyyah"

⁴ Gəmidə pilləkən

deyə düşünürdü ki, yanında hənirti duyub çevrikdi. Gəmi bələdçisiydi onunla birlikdə rəhmət oxuyurdu. Bitirincə soruşdu:

-Siz Azəri türkünüz?

-Əvət... nədən?..

-Nədənmi bildim? Ara-sıra sizin Hacılardan bəzisi burada durub Fatihə verir. Bir dəfə sordum, nədənini söylədilər. Sizin, yeni, elə bizim hamımızın böyük alim və səyyahı Hacı Zeynalabdin Şirvani bu məkanda dəfn olunubmuş. Belə dedilər. İndi sizinkilər Cəddəyə təyyarəylə uçar...

Gəray kişinin əlini hörmətlə sıxdı:

-Düz deyiblər.

Gəray əlbəttə ki, Cəddəyə enmədi. Heç Cəddə limanı da diqqətini çəkmədi. Göyertədə oturub düşüb-çıxan haylı-küylü Hacılarla, başqa səfərilərə fikir vermədən qarşıdakı marşrutu düşünürdü. Qırmızı dənizin hər iki sahili boyu o, Misir, Sudan, Efiopiya (Həbəşstan), Yəməni kimi ölkələrin yanından keçəcək dünya şöhrətli Əbu Xof - Qahirəni, Xartumu, Ədis-Əbəbəni, Sənani görəcəkdə. "Yerin məlum, Humayım, deyirlər Ədis-Əbəbədə Afrikanın qərb sahillərindən - Nigeriyadan gəlmiş sənətkarlar qədim Odennibu və Etirioqu rəqslərini ifa edəcəklər.

Gəmi son dayanacağı limana doğru irəliləyirdi. Yolüstü limanlarda kimse enəcək, sonra gəmi sonuncu səfəriləri aparıb düşürəcək, yük boşaldıb, yük götürəcək, yeni səfərilər dolacaqdı gəmiyə. Bu haradasa canlı xilqətə bənzər gəminin doğumla ölüm arasındakı həyatı - fəaliyyətiydi Qırmızı dənizin.

Gəray göyertənin kölgəli səmtində dayanıb suları seyr edir və düşünürdü. Qırmızı dənizin sularında doğrudan da, nə isə qırmızıya bənzər çalar duyulurdu. Xəzərdə, Sarı dənizdə, Ağ və Qara dənizlərdə duymadım başqa rəng, başqa çalar. Sənin hafizəndən böyük Allahın xəlq etdiyi rənglərə qarşı üsyanı, mənəvi cahadı uzaqlaşdırma bilmədim. Bilmədim, Humay! Məhəbbətimiz deyəsən bu rəng daşlarına, qayalarına toxunacaq... Toxunub da...

Ara-sıra limanlarda körpüyə yığılmış zənci qadınlar yeganə "tam-tam"ın zərbələrinə həmahəng mahnıları, hay-küylü rəqsləriylə onu xəyaldan ayırırdı.

"Yox... Bu yerlərdə çətin tapam səni, Humay! Axı mən niyə düşmüşəm dünyanın canına? Məgər mən sənin yerini bilmirəm? Qəlbimdədi yerin; vətəndədi yerin. Dönə-dönə ən çətin günlərdə sənə, bizə birlikdə başqa ölkələrdən təkliflər gəldi. Heç məni gözləmədən "Yox! - dedin. - Mən Vətənimsiz, biz Bakımsız heç yerdə yaşaya bilmərik", - dedin. Hətta bir dəfə özünə yaxşı, isti, rahat yer düzəltdiyim bir sənət yoldaşımız sənə köçüb getdiyi məmləkətdə əla həyat təklif edəndə, bilmirəm hardan tapıb danışdın bu rəvayəti?

-Bir cüt bacı varmış. Biri zəngin, biri kasıb. Bir dəfə dövlətli bacı ocaqda yağlı kömbə bişirmiş. Bacısının onlara gəldiyini görəndə, isti kömbəni basır altına; kasıb bacı gəlir; yuxa yerini isti kömbə yandıran bacısının qovrulduğunu görür; arifmiş, məsələni anlayır, deyir:

Açılıb güllər, bacı!
Oxur bülbüllər, bacı.
Yanuvu kömbə yandırır,
Keçər bu günlər, bacı!

-Biz Gərayla Vətəni ağır gündə qoyub, xoş gün-güzəran dalınca heç yerə getmərik. Məni bağışla, incimə. Biz belələrini ən azı namərd, dönük adlandırırıq.

Elə beləcə də dedin. İkimizin də adından danışdın. Başqa cür ola da bilməzdi, gülüm!

Gəray əlini onun yuvarlaq çənəsinə toxundurdu:

-Sonra da bütün mövləvilər səndən inciyyərdi.

-Yox. Səhnədə demirəm. Əlbəttə, səhnədə yox! Bu mənimçün də, etməsəm də müqəddəs ibadətədi, Gəray! İnan buna...

-Zəhləm milləti parçalayan, birləşməyə qoymayan təriqətbazlardan gedir. Sən demə, biri elə öz evimizin içindəymiş.

Hər ikisi güldü.

-Biz sənənlə gördük...

-Yox, təkçə gördüklerimiz deyil. İndiki zamanda bu bir qədər tamaşa təsiri bağışladı mənə.

-Mənə də...

-Gəray, amma o zaman elə olmayıb. Təbii ibadət Mövlananın evi "Gövhərtaş" adlanan binada, xanımları Gövhər və Kərra xatunun xidmətilə...

-Bəs onlar ibadət etməirdi?

Humay nəyisə yadına salmağa çalışdı. Fikirli-fikirli dedi:

-Mövlana elminin, mövlana təriqətinin üç aşiqi vardı: Şəmsəddin, Səlahəddin, Hüsəməddin...

-Birini tanıyıram, şair Şəms Təbrizi.

-Hə. Ondan başqa çillədən keçməmiş cavan təriqətdaşlar dururdu xidmətində. Mövləvilər ustad şair Mövlana Cəlaləddin Rumi, təriqət mürşidi Mövlananın şerlərini oxuyurdular. Dəf, təbil, ney, rübab çalınırdı. İbadət edən dərvişlər gözlərini yumur, başını sağ çiyinə qoyur, təslim, yetimlik əlaməti ilə qavalın zərbləri ahənginə buraxır özünü, şerin şəriyyətinə, musiqinin sehrinə, təriqətin fəzilətinə təslim edirdilər özlərini; fırlanırdılar özlərini qeyb edənəcən.

Gəray təəccüblə baxırdı; Humay nərin əlini üzünə, dirsəyini qoltuqlu kürsünün söykənəcəyinə dayayıb xəyala dalmış halda elə bil haçansa gördüyü bir hadisəni nağıl edirdi.

Gərayın səsində heyrət vardı:

-Elə bil bunları gözünlə görmüsən. Elə danışırısan ki...

Humay səsindəki heyrətə diqqət etmədi:

-Hə, görmüşəm. Yuxularımda görmüşəm. Oxuduqlarım, eşitdiklərim elə canlı, elə realdı ki... təsvirini verə bilərdim...

QUZĞUN

Yoox, Quzğun deyil, Xəzərdir. Yenə də son bahar, küz ayları, toy aylarıydı. Gəray axtarışlarından əliboş qayıtmışdı. Axşamçağı evdən çıxıb Səadət sarayına tərəf yönəldi. Qapıya çata-çatmayada analar kövrəldən Vağzalı havası... Qarmonda mahir ustad çalırdı. Elə bil təkçə toy adamları, bəylə gəlinçün çalmırdı; özünün də bütün həyat sevinclərini, ən ülvi arzularını ağ-qara dillərə köçürürdü barmaqlar. Sarayın qabağında bəzəkli maşınlardan düşənlər sevincində gülə-gülə bir-birilə bəhsləşərək oynayırdılar; bəylə gəlini əhatə etsələr də, mayili küçənin hər tərəfində tamaşaçılar toplanmışdı. Gəray da tamaşa edirdi və ona elə gəlirdi ki, indi hardasa Humay da bu aşıb-daşan sevinc rəqsinə qoşulub.

Toyçular Saraya girdilər; kəbin kəsiləcək, yeni yaranan ailəyə səadətlər dilənəcəkdilər... Daha Gərayın burada nə işi ola bilərdi? Dənizə sarı yönəldi. Böyük Sabirin heykəlinin önündə dayandı; bir müddət şairin arxasındakı təkqapılı Qala qapısına zilləndi. 1501-ci ildə elin qoçaq bir qızı Qazı bəyin qadını Bibixanım Sultanım, Şah İsmayıl Xətai ordusunun partlatdığı bu qala

qapısını bir gecənin içində elə bərkitmişdi ki, böyük sərkərdə və hökmdar qalaya yol tapmaqçün lağım atdırmağa məcbur olmuşdu.

-Qız qalasını yazanlara rəhmət olsun. Gözəl abidə qoyub getdilər. Amma hayıf ki, əfsanə deyil, bir tarixi həqiqət olan Bibixanım Sultanımın igidlikləri Şah babamıza qarşı Bakını müdafiə etməsi haqqında balet yazan yoxdur. Gözəl mövzudur. Nə oynardım Bibixanımı? Sən də ki, "Yeddi gözəl"dən padşah, hökmdar olmağı öyrənmişən. Xalis Şah babamız olardın.

Gülə-gülə bu sözləri Humay demişdi...

...Gəray onun səsini eşidən kimi oldu. Səs onu silkələyirdi.

Gəray sərasimə yuxudan oyandı. Qan-tər içindəydi. Axşamdan soyunmadan yatağına uzandığı yadına düşdü. Amma qarnının üstündəki yüngül mələfəni yəqin ki, o çəkmişdi. Hələ də tam ayılmamışdı. Gördüklərinin yaşadıklarının yuxumu, xəyalını olduğunu da hələ əməlli dərk etməmişdi. Odur ki, yuxulu gözlərlə ətrafı seyr etdi. Qalxdı. Humay görünmürdü, evi dörd dolandı. Humay yox idi. Ürəyi şiddətlə çarpmağa başladı. Başından küt bir ağrı keçir, fikriini toplamağa imkan vermirdi. Hələ də oyaqımı, yuxudamı olduğunu əməlli-başlı dərk etmirdi. Çarpayısının yanındakı balaca dolabçanın siyirməsinə əl atdı. Bəlkə orada başağrı dərmanından-zaddan bir şey tapmaq ümidi ilə siyirməni alt-üst elədi. Heç vaxt istifadə etmədiyi dərmanı əbəs gəzdiyinə özünün də gülməyi tutdu. Birdən gözü dolabçanın üstündəki gecə lampasına söykənmiş balaca bir kağıza sataşdı. «Birdən bu da yuxuda gördüyüm o məktubdan olar ha» deyə düşündü və düşüncəsinə özü də gülümsədi. Humay yazmışdı; şübhəsiz daha kim ola bilərdi ondan başqa? Humayın yazdığı ikicə cümləni oxudu: «Əzizim elə şirin yatmışdın ki, oyatmağa qıymadım. Bir də sən axı bu günkü məşqdə olmalı deyilsən». Kürsüdə əyləşdi. Alnını ovuşdura-ovuşdura düşünürdü: «İnsan ağılı, insan şüuru, insan beyni! Sən nə möcüzəsən? Deməli mən aylar çəkə bilən o səyahətləri 5-6 saatlıq yuxuda görmüşəm. Sən nə möcüzəsən insan beyni, nələrə qadirsən?»

Bütün olub keçənlərin, görüb yaşadıklarının məhz uzunca bir yuxu olduğuna hələ də inanmırdı. Onu gülmək tutdu. Humay evdə deyil; deməli ona qıyıb oyatmayıb, axı bu gün Gərayın iştirak etməyəcəyi müasir mövzuda bir baletin məşqi gedəcəkdi. Baş rolu Gəray deyil, o gənc rəqqas ifa edəcəkdi. Gənc idi, döyüşçü roluna daha uyğun gəlirdi. Həm də ilk imtahan idi onunçün.

Bütün bunları yada sala-sala Gəray evdən çıxdı. Həmişəki istiqamətləriylə Opera teatrına yollandı.

Gəray qala divarı boyu üzəşəği endi və sahilə çıxdı. Hələ tez idi, gəzişən az, təkəmbirdi. Gəray yavaş-yavaş doğma yurdu Opera Teatrının qənsərinə gəldi. İçəridə məşq gedirdi. Qapıçı gülümsəyib nəsə dedi. Gəray fərqudə olmadı... Yənə Xəzər, Xəzərin sahili... Yənə toy... Vağzalı rəqsi... Bu da doğma sənət ocağı... O məyusdu, nə sahildən zövq ala bildi, nə toyçulara, rəqs edənlərə qoşuldu. İndi də budur... Doğma səhnədə o, yoxdur, o Gəray! Baş rolu rəqibi hazırlayır. Bu gün Humayın tərəfi-müqabili Gəray olmayacaq. Ömründə ilk dəfə. Həm də bunu özü demişdi. Məhəbbətini sanki imtahana çəkirdi.

Amma birdən səhnəyə baxınca Gərayın gözləri alacalandı. Düşməne qarşı, əlində silah çarpışmaya səsləyən Humayı gördü. Baletin baş qəhrəmanı rolunda!!!

«Humay, xəyaləm mənim. Sən bu gənc döyüşçü rolunu mənim ürəyimi incitməmək, hisslərimi qorumaqçün qəsdən özün götürmüşsən. Afərin sənə, çox sağ ol!» düşündü.

Səhnədə yağı düşməne qarşı mübarizə aparan gənc döyüşçülərin atəşin qızğın rəqsi gedirdi. Humay o gənc döyüşçülərə başçılıq edirdi.

Humay yaşadı olan oğlan və qızları qarı düşməne qarşı mübarizəyə səsləyirdi. Əskidə olduğu kimi: Cavanşirdə, Koroğluda, Nəbidə olduğu kimi. Qılınc və qalxanlı gənclərin rəqsi çağdaş gəncliyin atəşin çarpışmasına qarışırdı.

Gəray durmadan bu alovdan qığılcım alıb alışıdı və səhnəyə qoşdu. Humayın əlindəki silahı aldı, rəqqas gənclərdən birinə verdi. Özü isə əskilərdə olduğu kimi Humayı belindən götürüb göylərə qaldırdı. Qəlbi də, dodaqları da ixtiyarsız pıçıldayırdı:

-Humay, şirin xəyalım mənim! Çox sevdiyimiz Mövlana ilahilərini, özünəməxsus rəqs edərək fırlanan dərvişləri xatırla! Tapın Tanrımıza!

-Sən elə bilirsən üreyindən keçənləri bilmirəm! Bəyəm bir ürək deyilik biz, Gəray? Kaş bütün insanlar beləcə bir olaydı, Rəbbim!

Güclü ər əlləri içində nazik vücudu itib-batırdı şana barmaqlar. Şirmayı əllər göylərə qalxmışdı. Millətinə qələbə istəyirdi göylərdən.

Mənbə: AZERİ.org, 2003

Veb üçün hazırlayanlar: Arzu Ağayeva, Gülnar Aydəmirova, Aynurə Hüseynova